

ISBN 974-7014-49-1

หนังสือ หังนังนัง

บ่อกิดจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕

พระเทพวาที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

ក្រសួងសេដ្ឋកិច្ច និងហិរញ្ញវត្ថុ

(២០៧២) វិញ្ញាបនបត្រសេដ្ឋកិច្ច
ក្រសួងសេដ្ឋកិច្ច និងហិរញ្ញវត្ថុ
ស្នាក់នៅ លេខ ១១ ផ្លូវលេខ ១១១ ភ្នំពេញ

លេខ ១១១ រាជធានីភ្នំពេញ ថ្ងៃទី ១១ ខែ ១១ ឆ្នាំ ២០០៧
ស្នាក់នៅ លេខ ១១ ផ្លូវលេខ ១១១ ភ្នំពេញ
លេខ ១១១ រាជធានីភ្នំពេញ ថ្ងៃទី ១១ ខែ ១១ ឆ្នាំ ២០០៧
ស្នាក់នៅ លេខ ១១ ផ្លូវលេខ ១១១ ភ្នំពេញ

(វិញ្ញាបនបត្រសេដ្ឋកិច្ច) ប្រធានការិយាល័យ

ស្នាក់នៅ លេខ ១១ ផ្លូវលេខ ១១១ ភ្នំពេញ

ប្រធានការិយាល័យ ប្រធានការិយាល័យ

ក្រសួងសេដ្ឋកិច្ច និងហិរញ្ញវត្ថុ

มองให้ลึก นึกให้ไกล :

ข้อคิดจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต)

ผู้จัดพิมพ์ : มูลนิธิโกมลคีมทอง ศูนย์บรรเทาทุกข์และฟื้นฟูสภาพผู้ประสบภัยจากการชุมนุม
เพื่อประชาธิปไตย (ส.บ.ป.) สวนสร้างสรรคณาคร-บรรรค์น

คณะผู้จัดทำ : อรศรี งามวิทยาพงศ์, จุติมา คุณศิริานนท์ ประสานงาน
ศักดิ์ดา วิวัฒน์สุระเวช เรียงพิมพ์
ระวีวาร ชัยมูล ลอดเทพ
พิบูลย์ หัตถกิจโกศล ออกแบบปก
สมสุข ทวีศิลป์ รูปเล่ม

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พฤษภาคม ๒๕๓๖

จำนวน ๖,๐๐๐ เล่ม

การพิมพ์ : โรงพิมพ์เรีอนแก้ว โทร. ๕๑๑-๑๕๒๓, ๕๑๒-๖๕๕๒

จัดจำหน่าย : สายส่งศึกษา บริษัทเคทีซีไทย จำกัด โทร.๒๒๕-๕๕๓๖-๔๐

ดำเนินการโดย : มูลนิธิโกมลคีมทอง ๘/๒๓ ซอยบ้านช่างหล่อ ถ.พรานนก เขตบางกอกน้อย
กรุงเทพฯ ๑๐๗๐๐ โทร. ๕๑๑-๓๗๗๔, ๕๑๒-๐๗๔๔ (โทรสาร)

ราคา ๑๘ บาท

* รายได้มอบให้ : กองทุน : รวมทุนน้ำใจไทย ๖๖๖ ถ.เจริญนคร เขตคลองสาน กรุงเทพฯ
๑๐๖๐๐ โทร. ๕๓๘-๐๓๕๓-๕, ๕๓๘-๘๓๓๑-๒ โทรสาร ๕๓๗-๗๒๐๑

รายได้ทั้งหมดจากการจำหน่ายหนังสือนี้ โดยไม่หักค่าใช้จ่ายใดๆ มอบให้กองทุน
รวมทุนน้ำใจไทย เพื่อช่วยเหลือครอบครัวผู้ประสบภัยเสียชีวิต ศูนย์หาย นาคเจี็บและพิการจาก
เหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕

มูลนิธิโกมลคีมทอง

คำนำผู้จัดพิมพ์

เมื่อครั้งที่คณะกรรมการและเจ้าหน้าที่ของมูลนิธิโกมลคีมทอง ได้
ไปทำบุญถวายภัตตาหารและถวายสังฆทาน ณ สำนักสงฆ์ญาณเวศกวัน
เมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ที่ผ่านมา พระเดชพระคุณพระเทพเวที (ประยูร
ปยุตโต) พระเถระ ผู้เป็นปราชญ์ - นักคิดที่สำคัญรูปหนึ่งของสังคมไทย
ได้เมตตาให้เวลาสนทนาธรรมกับคณะบุคคลที่ไป ข้อคิดที่สำคัญประเด็น
หนึ่ง ซึ่งผู้ฟังได้กราบเรียนถาม และได้รับความรู้ความเข้าใจจากพระคุณ
ท่านในคราวนั้น คือการมองเหตุการณ์ความรุนแรงในเดือนพฤษภาคม
๒๕๓๕ อย่างมีหลักการซึ่งมุ่งตรงที่ตัวความจริงหรือสัจธรรม มากกว่า
ความคิดของฝ่ายใด และยังได้ถูกคิดด้วยว่า เพราะสังคมของเราขาด
ความสนใจและใส่ใจในการคิดอย่างมีหลักการที่ตัวความจริงนี้เอง จึง
ทำให้เกิดภาวะต่างคนต่างคิดไปตามความเชื่อและความพอใจของตน จน
นำไปสู่ความขัดแย้งนานัปการอย่างไม่สิ้นสุด ตามมาด้วยการใช้ความ
รุนแรง เพื่อคลี่คลายความขัดแย้งนั้นในหลาย ๆ ครั้ง

ข้อคิดซึ่งได้จากการสนทนาธรรมดังกล่าว มูลนิธิโกมลคีมทองมอง
เห็นว่า ควรจะได้เผยแพร่แก่สาธารณชนวงกว้างด้วย จึงได้ประสานงาน
ในระหว่างองค์กรผู้จัดพิมพ์ แล้วกราบเรียนขออนุญาตจากพระเดชพระ
คุณพระเทพเวที ซึ่งพระคุณท่านก็ได้อนุโมทนา และยังมีเมตตาให้
สัมภาษณ์เพิ่มเติมในบางประเด็นอีกด้วย จึงทำให้นี้หนังสือเล่มนี้ปรากฏขึ้น
มาได้ในที่สุด เจตนาสำคัญของพระเดชพระคุณผู้ให้สัมภาษณ์และของ

พระเทพเวที (ประยูร ปยุตโต)

มองให้ลึก นึกให้ไกล

ผู้จัดพิมพ์ มองให้ลึก นึกให้ไกล: ข้อคิดจากเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ นี้ มิได้มุ่งที่การเสนอข้อสรุป หรือความคิดเห็นแบบสำเร็จรูป ใดๆแก่สาธารณชน หากมุ่งที่จะส่งเสริมให้เกิดการใคร่ครวญขบคิด ประเด็นต่างๆ อันสืบเนื่องจากเหตุการณ์นี้ อย่างเข้าใจในหลักการอันเป็น สัจธรรม และเพื่อหนุนเสริมกระแสแห่งวัฒนธรรมปัญญาให้งอกงามขึ้นมา ในวาระที่เหตุการณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ ได้เวียนมาครบรอบ ๑ ปี ในเดือนพฤษภาคม ๒๕๓๖ นี้

คณะผู้จัดพิมพ์ขอกราบนมัสการด้วยความขอบพระคุณอย่างสูง ใน ความเมตตาอันหาที่สุดมิได้ของพระเดชพระคุณพระเทพเวที ที่ได้สละ เวลาอันมีค่าอย่างยิ่งจากภารกิจมากมายของพระคุณท่าน เพื่อให้สัมภาษณ์และ ตรวจทานต้นฉบับโดยตลอด แม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะมีเวลาอันจำกัดในการ จัดทำ จนทำให้พระคุณท่านไม่มีเวลา หรือมีเวลาจำกัดอย่างยิ่งในการ เตรียมให้สัมภาษณ์ และแก้ไขเพิ่มเติมต้นฉบับหลังการถอดเทป แต่คณะ ผู้จัดพิมพ์ก็มั่นใจว่า ท่านผู้อ่านจะได้ข้อคิดในเชิงหลักการ ที่จะนำไปสู่ การคิดวิเคราะห์ด้วยตนเองต่อไป และได้มองเห็นถึงแนวทางของการ พัฒนาชีวิตและสังคมไม่มากนักน้อยด้วย

อานิสงส์ใด ๆที่ท่านผู้อ่านได้รับจากหนังสือเล่มนี้ คณะผู้จัดพิมพ์ขอ อุกฤษ์ให้แก่ผู้ล่วงลับจากเหตุการณ์ความรุนแรงที่ผ่านมา ทุกครั้ง ทุกคน และทุกฝ่าย เพื่อความสมานฉันท์อย่างมีสติปัญญาและเพื่อสันติสุขแห่ง สังคมของเราต่อไป

คณะผู้จัดพิมพ์
พฤษภาคม ๒๕๓๖

อนุโมทนา

มองให้ลึก นึกให้ไกล

นักคิดยุคแรก

มูลนิธิโกมลคีมทอง ศูนย์รวมเทวทูตทุกซ์และฟื้นฟูสภาพผู้ประสบภัยจาก การชุมนุมเพื่อประชาธิปไตย(ศ.บ.ภ.) และสวนสร้างสรรค์นคร-บวรรัตน์ มีกุศล ฉันทะจะพิมพ์หนังสือเรื่อง มองให้ลึก นึกให้ไกล : ข้อคิดจากเหตุการณ์เดือน พฤษภาคม ๒๕๓๕ ขึ้นในโอกาสครบ ๑ ปี แห่งมรณกรรมอันเนื่องมาแต่เหตุ การณ์เดือนพฤษภาคม ๒๕๓๕ เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งงานและเพื่อส่งเสริมให้เกิด การใช้สติปัญญาใคร่ครวญต่อประเด็นปัญหาต่าง ๆ

มองให้ลึกนึกให้ไกล นี้ เป็นบทให้สัมภาษณ์แก่ คุณอรศรี งามวิทยาพงศ์ และคณะ ณ สำนักสงฆ์ญาณเวศกวัน หลังพุทธมณฑล จ.นครปฐม เมื่อวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖ ครั้งหนึ่ง และสัมภาษณ์เพิ่มเติมอีกครั้ง ณ สถานพำนัก สงฆ์สายใจธรรม เจ้าสำโรงดงยาง จ.ฉะเชิงเทรา เมื่อวันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๓๖ ผู้จัดพิมพ์ได้พิจารณาเห็นว่ามีความเหมาะสมที่จะเข้ากับสภาวะการณ์ปัจจุบัน ควรที่จะ เผยแพร่ให้กว้างขวางออกไป จึงได้ขออนุญาตจัดพิมพ์

ขออนุโมทนาทางคณะผู้จัดพิมพ์หนังสือที่ได้มีความดำริอันเป็นกุศลที่จะ บำเพ็ญประโยชน์แก่สังคมด้วยการเผยแพร่นิตยสารธรรมครั้งนี้ และหวังว่าบุญกิริยา ร่วมกันในการเผยแพร่นิตยสารนี้จักอำนวยประโยชน์ในการเสริมสร้างสัมมาทิสนะที่จะเป็น แนวทางแก่สัมมาปฏิบัติ อันจะนำมาซึ่งประโยชน์สุขที่แท้และยั่งยืนแก่ประชาชน ตลอดกาลนาน

พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต)

สารบัญคำถาม

๑. การเสียสัจจะเพื่อส่วนรวมมีความผิดไหม? ๑
๒. การพูดเท็จเพื่อประโยชน์ส่วนรวมควรหรือไม่? ๒
๓. จะให้อภัยอย่างไร จึงเกิดประโยชน์แก่บุคคลและส่วนรวมได้? ๔
๔. อุดมอาหารประทัง เป็นการสละชีวิตเพื่อรักษาระบอบหรือไม่? ๙
๕. การสละชีวิตเพื่อรักษาระบอบ มีมุมมองและแง่ที่ต้องพิจารณาอย่างไร? ๑๑
๖. ใช้ความรุนแรงเพราะความจำเป็น จะได้หรือไม่? ๑๔
๗. ข่าวสารมากมาย จะเชื่อฝ่ายไหนดี? ๑๕
๘. จะแก้ไขใจถ้าเอียงเพราะรัก เกลียด หลง กลัว ได้อย่างไร? ๑๗
๙. ผู้ปกครองควรจะได้ข้อคิดอะไรบ้างจากเหตุการณ์? ๑๘
๑๐. ข้อคิดหรือภาพสะท้อนจากเหตุการณ์ แสดงสภาพอะไรของสังคมที่ควรแก้ไข? ๒๐

มองให้ลึก นึกให้ไกล

คำถามที่อยากจะกราบเรียนถามในช่วงแรก คงจะเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับข้อถกเถียงบางเรื่อง ที่เกิดขึ้นทั้งในระหว่างและหลังเหตุการณ์ โดยที่หลายเรื่องเกี่ยวพันไปถึงหลักธรรมและการตีความธรรมะในพุทธศาสนา จึงคิดว่าน่าจะได้นำมาทบทวนให้เกิดความชัดเจน

ข้อถกเถียงหนึ่งคือ เรื่องของสัจจะและการพูดเท็จ เช่น การที่บุคคลไม่ว่าฝ่ายใดก็ตามไม่ได้ถือสัจจะดังที่ตนเคยประกาศไว้ โดยบอกว่ายอมเสียสัจจะเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ถ้าเขาไม่มีเจตนาจะพูดเท็จ แต่เขาคิดด้วยความเชื่อเช่นนั้นจริง การเสียสัจจะเพื่อส่วนรวมจะมีความผิดไหม และอีกกรณีหนึ่งคือ ถ้าเขาตั้งใจจะพูดเท็จ แต่ก็มีใจเพื่อประโยชน์ของตน หากเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม ทั้ง ๒ กรณีนี้เราจะวินิจฉัยโดยยึดหลักอะไร?

ตอบ อันแรกที่ต้องพิจารณาก็คือ ตอนที่เขาพูดนั้นมีเจตนาหรือเปล่า หมายความว่า ถ้าเขาไม่ได้ตั้งใจเลยว่า เขาจะหลอกใคร คือเขาตั้งใจไว้อย่างนั้นจริงๆ ในตอนนั้นคือคิดไว้ว่าไม่เอาละ ตำแหน่งฐานันดรหรืออะไรอย่างอื่น โดยที่ตัวเขาเองก็ไม่ได้หลอกตัวเองเลย คือพูดไปตามที่ตั้งใจ ถ้าเป็นอย่างนี้ก็ถือว่าไม่มีการพูดเท็จ เพราะเจตนาที่จะพูดเท็จไม่มี

แต่ต่อมาเมื่อเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงไป มีผู้มาแนะนำชี้แจงว่า เขาจะต้องรับตำแหน่งนะ ไม่รับจะเกิดความเสียหายอย่างนั้นอย่างนี้ จนตัวเขาเองก็เห็นคล้อยตามว่า มันจะเป็นอย่างนั้น ทุจริง ๆ โดยไม่ได้มีความรู้สึกที่จะหลอกใคร แต่เป็นความบริสุทธิ์ใจ ถ้าเป็นอย่างนี้ ตอนแรกเจตนาจะพูดเท็จนั้นไม่มีอยู่แล้ว เขาจึงไม่เสียศีล แต่ที่มาพูดเปลี่ยนใจในตอนหลังนี้ ก็จะไม่เสียในแง่ของการรักษาสัจจะ แต่ว่าเบาลง เพราะไม่ได้เสียศีล คือไม่ผิดในเรื่องศีล ถ้าใช้ภาษาโบราณ ก็เรียกว่าผิดธรรม

รวมความว่า ข้อเสียหายก็มีอยู่ ไม่ใช่จะไม่มีเลยเพียงแต่ว่าน้อยลง คือถ้าเขามีความปรารถนาดี มีความเข้าใจอย่างนั้นจริงๆ ว่า การที่เขาเปลี่ยนใจนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ส่วนรวมได้ ก็เป็นเจตนาที่เป็นบุญ แต่ในสิ่งที่เสียไปก็คือเสียสัจจะ จึงมีส่วนเสียอยู่ด้วยไม่ได้หมดไปทีเดียว

การกระทำอย่างนี้ เมื่อเป็นไปโดยบริสุทธิ์ใจ บางทีก็จัดว่าเป็นการเสียสละอย่างหนึ่ง คือเป็นการที่ต้องยอมแม้แต่สละตัวเองว่า เอาละ เพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ เราต้องเสียประโยชน์ส่วนน้อยนะ แต่ก็ไม่พันข้อเสียที่จะกลายเป็นแบบอย่างอย่างน้อยก็เป็นข้ออ้าง ให้คนอื่นเอาไปอ้างได้ว่า เออ! ไม่ต้องรักษาสัจจะหรือคะ ต่อไปก็จะทำกันจนกลายเป็นมกง่ายไป เดียวคนนั้นคนนั้นก็เอาอย่างบ้าง บอกว่า ตอนที่พูดนั้นฉันไม่ได้ตั้งใจจะพูดเท็จนี้ ก็จะพูดกันไปง่าย ๆ

การพูดง่าย ๆ แม้จะไม่ได้พูดเท็จก็ไม่ดี เพราะขาดการไตร่ตรอง แสดงถึงการขาดสติ ไม่ใช่ปัญญา และขาดความรับผิดชอบ ในบางกรณี เมื่อพูดไปแล้ว จะทำให้ได้เพื่อรักษาสัจจะ กลายเป็นเรื่องเสียหายไปก็มี เช่น โกรธขึ้นมาพูดว่าจะฆ่าลูกของตนเสีย หรือมีความเห็นผิดจึงพูดว่าจะทำอะไรที่ไม่ถูกต้องสักอย่างหนึ่ง ต่อมาภายหลังแล้วรู้ตัวแล้ว ไม่ยอมแก้ไข ยืนยันจะทำให้ได้เพื่อรักษาสัจจะ ก็จะกลายเป็นข้ออ้างในความชั่วร้ายไป สัจจะจึงต้องชอบธรรมด้วย เพราะฉะนั้นอย่างน้อยเราต้องไม่มกง่ายไม่พูดอะไรง่าย ๆ และมีสำนึกในการพัฒนาหรือปรับปรุงตน ในกรณีนี้อาจจะไม่เสียมาก เพราะว่าเขาก็ไม่ได้มกง่ายอะไร แต่มันก็เป็นแบบอย่างแก่ผู้อื่นต่อไปได้ กลายเป็นข้ออ้างไปได้ และตนเองก็อาจจะเคยตัว มีข้อเสียในแง่ นี้ เพราะฉะนั้นรวมความแล้วก็คือต้องดูว่ามีส่วนดีแค่ไหน ส่วนเสียแค่ไหน เราไม่ได้ยกให้เขาอย่างใดอย่างหนึ่งโดยสิ้นเชิง และจะต้องมองปัญหาในแง่ของการที่จะพัฒนาคนอยู่เสมอ

ถาม แล้วกรณีที่ตั้งใจพูดเท็จแต่ไม่ใช่เพื่อประโยชน์ตนเอง หากเพื่อรักษาประโยชน์ของผู้อื่น โดยเฉพาะส่วนรวม?
ตอบ ก็มันแหละ มันก็มีส่วนผิดโดยสิ้นเชิง คือก็มีผิดอยู่ส่วนหนึ่ง เพราะว่า

พูดไม่ตรงความจริง พระพุทธศาสนานี้ถือหลักตรงความจริงเลย คือตรงตามธรรมชาติ ไม่ใช่ตรงตามตัวอักษร ธรรมชาติมันเป็นเช่นนั้น เมื่อผิดความจริง มันก็ผิดความจริง ก็ต้องว่าไปตรง ๆ ไม่ต้องมาอ้างโน่นนี่กันละ ส่วนที่ผิดก็ว่าผิด ให้รู้ว่าผิดแล้วก็ความีเหตุผลยังงี้ที่ท่าอย่างนี้ เช่น ฉันไม่ได้เจตนาร้ายนี้ ก็ว่าเป็นส่วน ๆ ไปหรือพิจารณาเป็นแง่ ๆ ไปเลย เพราะตามหลักของศีลนั้นจุดสำคัญของการพูดเท็จก็เพื่อหักรานตัดรอนผลประโยชน์ของผู้อื่น มีเจตนาจะเบียดเบียนผู้อื่น ต้องจับสาระนี้ให้ได้ว่าหลักสำคัญของศีล ๕ คือ มีเจตนาที่จะเบียดเบียนผู้อื่นหรือเปล่า ตั้งแต่ศีลข้อหนึ่งไปถึงข้อสุดท้าย ก็เอาหลักนี้เป็นตัวตัดสินที่สำคัญ

การพูดเท็จที่ผิดศีลแน่นอน ก็คือเจตนาพูดเท็จเพื่อให้เขาเสียผลประโยชน์ เพื่อถักถักเขาไม่ให้ได้รับผลประโยชน์ เช่น ถ้าเขาเดินไปตรงนี้ แล้วเขาจะได้ประโยชน์ตามที่เขาประสงค์ พอเขาถามทางเราว่าจะไปตรงนั้นต้องเดินทางนี้ใช่หรือเปล่า? เราคิดว่าจะไม่ให้นายคนนี้ได้ประโยชน์ เราก็เลยแกล้งเสียเสีย โดยบอกไปว่าไม่ใช่ ให้ไปทางโน้นแทน อย่างนี้มีเจตนาทำลายผลประโยชน์เขาก็ชัดเลยว่าเป็นการผิดศีล

ที่นี้ในกรณีหมอมพูดเท็จ ไม่บอกคนไข้ที่มีอาการหนักอย่างตรง ๆ โดยที่หมอมมีเจตนาดี คือต้องการให้ประโยชน์แก่คนไข้ ซึ่งจิตใจยังไม่เข้มแข็งพอที่จะยอมรับสภาพป่วยไข้ของตน หมอมก็เลยยอมพูดเท็จ ในกรณีนี้เจตนาที่จะคิดทำลายประโยชน์ของคนไข้ไม่มี ความผิดก็เบาไปเออะเอะ แต่ก็เหลือความผิดอยู่ส่วนหนึ่ง คือบอกไม่ตรงตามสังขารแล้วก็มีข้อเสียส่วนหนึ่งด้วย เพราะว่ายังมีความดีงามสูงขึ้นไปอีกชั้นหนึ่งที่จะเกิดขึ้นเมื่อเราสามารถพูดความจริงได้แม้กับตัวคนไข้ ซึ่งถ้าคนไข้ยอมรับความจริงแล้วเขาจะได้ประโยชน์จากความจริงยิ่งกว่า การที่เราไปพูดเท็จให้เขาหลงคิดว่าตัวจะหาย ถูกไหม? เพราะฉะนั้น เราต้องไม่ตัดส่วนนี้ไปด้วย ว่ามันก็มีส่วนที่เสียอยู่เหมือนกัน คือมันไม่สมบูรณ์ เพราะฉะนั้นอย่ามองในแง่เห็นแก่คนอย่างเดียว จะต้องคำนึงถึงการรักษารวมด้วย เพราะในที่สุดแล้วคนก็ได้ประโยชน์ที่สูงสุดจกธรรมนี้แหละ ธรรมเป็นความจริงของธรรมชาติ เป็นมาตรฐานที่สม่ำเสมอตลอดกาล แม้แต่เราทำให้เสียสัจจะไปเพียงพอย ก็

ยังถือว่ามีความผิดมีข้อเสีย ไม่พ้นโดยสิ้นเชิง

ถาม หลังเหตุการณ์มีการพูดกันมากด้วยทัศนคติที่แตกต่างกัน ในเรื่องของการให้อภัยแก่ผู้ทำผิด จึงอยากทราบเรียนถามว่า ในเรื่องการให้อภัยนั้น ควรมีหลักการเงื่อนไข หรือขอบเขตแค่ไหน อย่างไร จึงจะเกิดประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม?

ตอบ การให้อภัยนั้น มันก็มีการให้อภัยในจิตใจกับการกระทำภายนอก ซึ่งเป็นเรื่องการแสดงออก การให้อภัยในจิตใจเป็นเรื่องที่เราควรจะต้องให้ หมายความว่า เราจะไม่ถือเอามาเป็นเรื่องที่จะทำการใด ๆ ด้วยความเคียดแค้นชิงชัง แต่เราจะทำเพื่อรักษารธรรม เพื่อรักษาประโยชน์ของสังคม ในกรณีอย่างนี้เราก็จะลงโทษคนโดยที่เราไม่ได้ทำด้วยความชิงชัง แต่ทำเพื่อรักษารธรรมของสังคม ซึ่งบางที่เราก็ต้องทำ เพื่อรักษาประโยชน์สุขของสังคม แต่การที่เราทำโดยไม่มีความเคียดแค้นชิงชังนั้น จะทำให้การตัดสินต่าง ๆ เป็นธรรมมากขึ้น มันจะบริสุทธิ์ และเป็นไปด้วยปัญญา เพราะถ้าเราตัดสินด้วยความเคียดแค้นชิงชัง มันก็จะเบี่ยงเบนไปได้ อคติจะเกิดขึ้นใหม่ ดังนั้นในทางจิตใจเราจึงควรให้อภัยไว้ก่อน อุเบกขาก็จะเข้ามาตอนนี้ละคืออุเบกขาด้วยปัญญา เพราะจิตเรียบสงบ ไม่มีความเคียดแค้นชิงชัง ก็ตัดสินเรื่องต่างๆ ไปด้วยความรับผิดชอบ เพื่อรักษาตัวธรรม

ส่วนการแสดงออกภายนอกนั้น เราอาจจะแบ่งเป็นขั้นตอน เพราะการที่จะให้อภัยหรือจะลงโทษใครแค่ไหน ก็ต้องมีลำดับ เช่นเรื่องนี้ เราจะต้องหาหลักว่าอะไรเป็นจุดสำคัญที่จะเป็นตัวตัดสินเช่น

หนึ่ง เพื่อให้ธรรมของสังคมดำรงอยู่ เพื่อความเป็นแบบอย่างของสังคมใช้หรือไม่

สอง เพื่อประโยชน์สุขในระยะยาว ในกรณีนี้เราควรปฏิบัติอย่างไรจึงจะได้ประโยชน์แก่สังคมของเรามากที่สุด

นี่เป็นข้อพิจารณาในการตัดสิน แล้วก็มาดูในส่วนของตัวบุคคล โดยควรคำนึงถึงคุณธรรมของเขาด้วย เช่นว่าเขามีความสำนึกใหม่ ความสำนึกนั้นก็ต้องเป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ใจ หรือบางทีก็ต้องมีการให้ปัญญาแก่เขาด้วย เพราะบางที

เขาทำผิดโดยมีความบริสุทธิ์ใจ เข้าใจว่าที่เขาทำนั้นถูกต้องดีแล้ว ซึ่งเขาเข้าใจผิดพลาด เพราะเขาไม่มีปัญญาที่จะมองอะไรได้รอบด้าน อย่างนี้ก็ต้องถกเถียงกัน ก็มาใช้ปัญญาพูดกัน ให้เขาเห็นว่าสิ่งที่เขาทำนั้นเป็นผลเสียอย่างไร เสียประโยชน์ของส่วนรวมอย่างไร

ถ้าเขาได้เข้าใจข้อมุลอะไรต่าง ๆ อย่างนี้แล้ว เขาก็ยังไม่สำนึก อย่างนี้ก็ค่อยว่ากันอีกที แต่เราต้องมีการทำเป็นขั้นตอนก่อน ไม่ใช่ว่าอยู่ ๆ จะไปให้เขาสำนึกทันที ทันใด แล้วการสำนึกนั้นก็มักเป็นไปตามความหมายของเรา บางทีก็เป็นอย่างนั้นนะ คือเป็นการสำนึกในความหมายของเรา เพราะฉันเห็นว่าอย่างนี้ถูก เขาต้องสำนึกตามที่ฉันต้องการ ส่วนคนผิดเขาก็คิดเหมือนกันว่า ฉันก็ว่าของฉันอย่างนี้ถูก แล้วจะให้ฉันสำนึกอะไรยังไง เพราะฉะนั้นเราจึงต้องสร้างปัญญาขึ้นก่อน สำนึกที่ขอบธรรมมันก็เกิดจากปัญญาที่มองเห็น และเข้าใจความเป็นไป

ถาม แล้วอย่างการให้อภัยภายในจิตใจนี้ หมายถึงว่าเราให้ไปโดยที่ไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับสำนึกหรือไม่สำนึก?

ตอบ ใช่ เพราะว่ามันเป็นเรื่องของความเคียดแค้นชิงชังเป็นเรื่องของกิเลสเราควรให้อภัยได้เลย ไม่ให้มีความเคียดแค้นชิงชัง แต่การปฏิบัติภายนอกนั้นต้องว่าไปตามธรรม ให้ธรรมะเป็นตัวตัดสิน

ถาม แล้วกรณีที่ผู้ปกครองหรือประชาชนที่คิดว่าการที่เขาลงมือปราบปรามอย่างรุนแรง เพราะต้องการรักษาผลประโยชน์ของสังคมส่วนใหญ่ อันนี้เราจะมีหลักการวินิจฉัยหรือมองแง่มุมไหนได้บ้าง?

ตอบ มันก็มีหลักอยู่ ชั้นแรก ต้องเอาคนที่เรื่องของเจตนา ก่อน ส่วนความรู้และสติปัญญาก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง เป็นตัวประกอบ ตอนแรกต้องดูว่าตอนที่เขาทำนั้นเขาเจตนาอย่างไร เขาทำด้วยความบริสุทธิ์ใจจริง ๆ ไหม ที่คิดว่าทำอย่างนี้ก็เพื่อรักษาประโยชน์ของส่วนรวม ถ้าเขาเข้าใจว่าเป็นอย่างนั้นจริง ๆ ด้วยเจตนาบริสุทธิ์ เราก็ตัดสินได้ชั้นหนึ่งว่าเจตนาเขาดี แต่ยังไม่หมดนะ เพราะสติปัญญาก็เป็นตัววินิจฉัย

ด้วย เพราะเขาอาจจะตัดสินใจด้วยสติปัญญาที่บกพร่อง ที่นี้เวลาที่เราพิจารณาปัญหา
นี้เราไม่ได้พิจารณาเฉพาะตัวเขา แต่เราพิจารณาเพื่อประโยชน์แก่สังคมต่อไป เพื่อ
ให้คนรุ่นหน้าได้มีแบบอย่างด้วย จะได้เป็นแนวทางในการที่จะมาพัฒนาคนกันต่อไป
ที่นี้ในการที่เขาตัดสินใจนั้น อาตมาว่ามันไม่ใช่เป็นการทำด้วยจิตที่มีองค์
ประกอบอย่างเดียว ไม่ใช่เจตนาอย่างเดียวล้วน คือในสถานการณ์ในเวลาอย่าง
นั้น มันมีความรู้สึกต่อผู้กันแทรกซ้อนอยู่ด้วย คือมีความรู้สึกทิวฐิเกิดขึ้น มีความ
รู้สึกมานะเกิดขึ้นใหม่ แล้วในสถานการณ์อย่างนี้ บางทีมันก็เป็นแบบนี้กันทั้ง
สองฝ่าย คือไม่ใช่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งจะบริสุทธิ์จริง เพราะฉะนั้นท่านถึงไม่ตัดสินใจ
ง่ายๆ เพราะฝ่ายที่จะให้อีกฝ่ายหนึ่งสำนึกนั้น ความจริงตัวเองก็มองข้ามส่วนที่ตัว
บกพร่องไป หรือพยายามไม่มอง เพราะฉะนั้นถ้าจะเอากันให้จริง ๆ ก็ต้องเปิดใจ
อย่างเต็มที่ โดยมุ่งที่ความบริสุทธิ์ดีงามของสังคม

ที่ว่ามานี้ มองเน้นในแง่ของคน ที่นี้ ถ้ามองในแง่ของธรรม ในความหมาย
ที่สมบูรณ์ตามธรรม และเพื่อให้คนเข้าถึงธรรมได้โดยสมบูรณ์ จะต้องยอมรับก่อน
ตั้งแต่ต้นว่า การใช้วิธีรุนแรง เป็นการกระทำที่บกพร่อง ทั้งในแง่ที่ยังมีการทำร้าย
และการขาดความสามารถที่จะทำให้บรรลุจุดหมายที่ดีด้วยวิธีการที่ดีกว่านั้น

ปัญหานี้จึงโยงไปถึงเรื่องการพัฒนาคนด้วย ว่าทำอะไรถึงจะให้คนมี
พฤติกรรมแสดงออกในระดับสูง มีพฤติกรรมที่เป็นธรรมจริงๆ เอาตรงนี้เป็นตัวเกณฑ์
ไว้ก่อน เจตนาของจิตใจภายในก็ค่อยว่ากันอีกที เมื่อเอารูปธรรมหรือพฤติกรรม ไป
ตัดสินใจ ในกรณีนี้ก็ต้องถือว่าเป็นความผิด คือมีความผิดในระดับศีลแล้ว เพราะมี
การฆ่าฟันกันเกิดขึ้น ที่นี้ขั้นต่อไปก็พิจารณาลึกลงไปในระดับจิตใจ ว่าการที่มี
พฤติกรรมออกมาอย่างนี้เขามีเจตนาอย่างไร มีความคิด ความเข้าใจ มีปัญหาอย่างไร
ก็ว่ากันไปเป็นขั้นๆ เป็นลำดับ คือเราจะพิจารณาพฤติกรรม แล้วก็จิตใจ สภาพจิต
คุณธรรม และแรงจูงใจที่อยู่เบื้องหลัง แล้วก็ปัญหาความรู้ ความเข้าใจ ถ้าเมื่อไร ๓
ส่วนนี้สมบูรณ์แล้ว เราก็สบายใจ ดังนั้นจึงให้พิจารณา ๓ ส่วนนี้เพราะสำคัญมากคือ
หนึ่ง พิจารณาพฤติกรรมที่ปรากฏ อันนี้ตัดสินใจง่ายที่สุด พฤติกรรมของ
บุคคลนั้นมีข้อเสียหลาย มีการเบี่ยงเบนจากมาตรฐานทางศีลธรรมเกิดขึ้นหรือไม่

สอง ในแง่สภาพจิต แรงจูงใจอะไรที่ทำให้เขากระทำ มันเป็นไปด้วยคุณ
ธรรมอะไรหรือเปล่า

สาม ปัญญาที่รู้เข้าใจ ที่ทำให้สามารถทำการเพื่อบรรลุจุดหมายที่ดีงาม
ด้วยวิธีการที่ดีงามถูกต้องชอบธรรมที่สุด

ถ้าพิจารณากันให้รอบด้านอย่างนี้ก็จะเห็นทางที่จะทำให้พัฒนาคนต่อไปได้
แล้วทุกคนจะต้องสำนึกว่าเราต้องพัฒนาตัวเอง ไม่ใช่อยู่กันแค่ระดับเท่านี้ ทั้ง ๒ ฝ่าย
จะต้องพัฒนาต่อไป ไม่ว่าฝ่ายผู้ปกครองหรือฝ่ายประชาชน หรือฝ่ายไหนกับฝ่ายไหน
ก็ตาม ต่างก็ต้องพัฒนาตัวเอง

ถ้าเราพิจารณาในแง่นี้แล้ว มันก็เป็นเรื่องของมนุษยที่เรายอมรับความ
บกพร่อง และเราต้องปฏิบัติไปตามธรรมเพื่อรักษาธรรมและประโยชน์สุขของสังคมไว้
แล้วก็ในแง่พันธะต่อบุคคล ทุกคนจะต้องพัฒนาตัวเองต่อไป ถ้าไม่คิดอย่างนี้แล้ว
มันก็จะดึงดันเอาชนะกัน แล้วก็ไม่ต้องมองตัวเองว่าจะต้องพัฒนาตัวเอง เรื่องก็หยุดอยู่
แค่นั้น แล้วก็ไปเรียกร้องจากฝ่ายตรงข้าม ตอนนี้นโยบายมันอยู่ที่การเรียกร้องกัน
เรียกร้องจากอีกฝ่ายหนึ่ง ทิวฐิมานะก็เกิดขึ้นมา แล้วก็มาหาทางปกป้องตัวเอง
ปัญหานี้ก็จะกลายเป็นวงจรหมุนซ้ำรอยกันต่อไป เพราะฉะนั้นถ้าแก้ปัญหาลูกจุด
ทุกคนจะต้องเห็นแก่ที่ตัวเองจะต้องพัฒนาตนเองกันทุกคนด้วย

ถาม ที่นี้ ลักษณะของสภาวะจิตนี้มันไม่มีใครรู้ได้นอกจากตัวคนนั่นเอง แสดง
ว่า ลักษณะของการวิเคราะห์จะต้องเป็นการวิเคราะห์เฉพาะตัว คือคนนั้นจะต้อง
เป็นคนปรับปรุงตัวเอง แล้วเราจะวัดหรือรู้ได้อย่างไร?

ตอบ เพราะฉะนั้นจึงบอกว่า ที่มองเห็นได้ง่ายคือพฤติกรรม เราจึงวัดด้วย
พฤติกรรมก่อน เกณฑ์การตัดสินใจเบื้องต้นจึงใช้ระดับศีล คือเป็นเรื่องของพฤติกรรม
เนื่องจากเรามองไม่เห็นจิตจริงๆของเขา เราจึงต้องเอาพฤติกรรมเข้าวัด อย่าง
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ในแง่พฤติกรรมหรือในระดับศีลก็ผิดแล้ว ไม่ควรจะให้เกิดเหตุ
อย่างนี้ เป็นเรื่องที่ดีว่าเขาต้องรับผิดชอบส่วนหนึ่ง

แต่ที่นี้ในแง่ของการพัฒนามนุษย์ เราต้องมอง และตัวเขาเองก็ต้อง

พิจารณาว่า ที่ทำไปนั้นด้วยแรงจูงใจอะไร สำหรับผู้อื่นนั้นอาจมองดูได้ยาก แต่ก็ไม่ใช่จะตัดโอกาสโดยสิ้นเชิง เพราะการพิสูจน์แรงจูงใจนั้นเป็นไปได้เหมือนกัน แต่มันอาจจะยากหน่อย จะต้องไปพิจารณาสภาพแวดล้อม ไปดูบุคคลที่เกี่ยวข้อง ไปดูลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจากพฤติกรรม แล้วอันนี้แหละจะโยงไปหาสภาพจิตและแรงจูงใจ จนสรุปวินิจฉัยได้ไม่มากก็น้อย ไม่ใช่ไม่ได้เลย ตัวสอดแสดงมันมีอยู่ เป็นหลักฐานให้เห็นว่าอย่างน้อยเขาน่าจะมีแรงจูงใจอย่างนี้ ๆ

ส่วนด้านปัญญา ก็พอมองเห็นได้จากวิถีปฏิบัติ และพฤติกรรมนั้นแหละ แต่หมายถึงวิธีการที่จะให้บรรลุจุดหมายที่ตั้งมาด้วยการกระทำที่ชอบธรรมนะ ไม่ใช่หมายถึงวิธีที่จะเอาชนะกัน ถ้ามองอย่างนี้ เราจะเห็นภาพของมนุษย์ในวิถีของการพัฒนาอยู่เรื่อย ไม่ติดตันอยู่กับปัญหาระหว่างตัวบุคคล

ถาม จิตใจที่จะให้อภัย อาศัยอะไรเป็นปัจจัยให้เกิด และจะรักษาจิตใจที่ให้อภัยนั้นให้ดำรงอยู่โดยมั่นคงได้อย่างไร เพราะหลายครั้งที่ดูเหมือนจะให้อภัยได้ แต่พอได้เห็น ได้ฟังอะไรซ้ำ หรือพบสิ่งใหม่ก็มักจะให้อภัยไม่ได้อีก

ตอบ การให้อภัยนั้น ความเมตตาก็เป็นหลักใหญ่ เป็นปัจจัยสำคัญ เพราะเป็นคุณภาพของจิตใจ แต่วามันจะหนักแน่นก็ด้วยปัญญา คือตัวคุณธรรมนี้ต้องอาศัยปัญญาเป็นตัวนำให้เกิดช่องทางที่ชัดเจน ไม่งั้นมันก็เป็นเพียงความรู้สึก ซึ่งบางทีก็ต้องอาศัยการยึดถือด้วยซ้ำ

คุณธรรมที่แท้จะเกิดต่อเมื่อปัญญามีความแจ้งชัด อย่างความกรุณาในหมู่มนุษย์นั้น ไม่ว่าจะความเห็นใจ หรือความอยากจะช่วยเหลือผู้อื่นอะไรต่างๆ เหล่านี้โดยทั่วไปต้องมีการปลุกฝัง เพื่อจะให้เขามีคุณธรรมอันนี้ ๆ ขึ้นมา แต่เมื่อใดที่เขามีปัญญาชัดเจน มีความเข้าใจในชีวิตของมนุษย์ เห็นความทุกข์ ความสุข อะไรต่างๆ ชัดขึ้นแล้ว ความกรุณาก็จะเกิดจากปัญญานี้เองที่ เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าทรงมีความกรุณาที่บริสุทธิ์เพราะเกิดจากปัญญา คือเข้าใจชีวิตมนุษย์ จากประสบการณ์ในชีวิตพระองค์เอง การได้เห็นหมู่สัตว์ทั้งหลายขาดอิสระภาพ จึงอยากช่วยเหลือปลดปล่อยความทุกข์ให้ ความกรุณานี้ก็มีฐานที่มั่นคง เป็นคุณธรรมที่แท้จริง ส่วน

คุณธรรมที่เราใช้กันโดยทั่วไป เป็นคุณธรรมประเภทที่เราพยายามปลุกฝัง บางทีก็อาศัยวัฒนธรรมประเพณี แล้วก็ระบบวิถีชีวิตของสังคมมาช่วย ทำให้เข้าไปประทับอยู่ในใจเป็นความเคยชินของจิตใจไป แต่วามันยังไม่ใช้ตัวแท้จนกว่าจะเกิดจากปัญญา

การมีคุณธรรมที่จะให้อภัยอะไรแก่ใครนั้น มันก็อาศัยเมตตาเป็นตัวประกอบสำคัญ แต่ที่นี้ ความเข้าใจที่ยังไม่ชัดเจนนี้ มันก็ทำให้มีอะไรที่ยังกินใจ หรือมันมีอะไรที่รู้สึกไม่โล่ง ไม่โปร่ง ยังติดขัดอยู่ จนกว่าเราจะเข้าใจความจริง เข้าใจชีวิต เข้าใจเพื่อนมนุษย์ และธรรมชาติของมนุษย์ นั้นละ เราจึงจะถึงขั้นให้อภัยได้จริงๆ

ที่ว่ามานี้ก็คือ ปัญญาเป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้าย ที่จะให้คุณธรรมทั้งหลายมีความเป็นของจริง ของแท้

ที่จริงเราคิดอย่างง่าย ๆ ก็ได้ว่า ที่เขาทำนั้นนะ มันเป็นข้อเสียของเขาเอง เป็นผลร้ายต่อชีวิตของเขาด้วย ถ้าหากว่าเขาได้พัฒนาไปมากกว่านั้น เขาได้แก้ไขตัวแล้ว เขาก็จะมีพฤติกรรมที่ต่างออกไป ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ตัวเขาเองและเป็นประโยชน์แก่สังคมด้วย เมื่อเรามองเห็นได้อย่างนั้น เราก็จะมีความกรุณาเกิดขึ้นแทน ไม่มัวไปโกรธอยู่ คือรู้ว่าที่เขาเป็นอย่างนั้นก็เพราะว่า เขามีความบกพร่องที่เป็นความเคยชินอย่างนั้น แล้วความเคยชินก็มีรากฐานอยู่ที่มานะหรืออะไรอื่น ๆ ที่มาหนุนกันไว้ให้เขาพอใจที่จะแสดงอย่างนั้นอยู่เรื่อย ที่นี้ทำอย่างไรถึงจะให้เขาเห็นว่าที่ทำอย่างนี้เป็นผลเสียแก่ตัวเขาเอง ถ้าเขาแก้ไขเสียหน่อย เขาก็จะได้ประโยชน์มาก ผลดีก็จะเกิดกับตัวเอง เช่น ความนิยม หรือแก้ความเข้าใจผิดได้ พูดอย่างนี้มันก็อาจจะกว้างไปหน่อย แล้วก็เป็นามธรรมมาก

ถาม อีกประเด็นหนึ่งที่มีข้อถกเถียงกันในช่วงนั้นก็คือ เรื่องเกี่ยวกับการสละชีวิตเพื่อรักษารธรรมะ อย่างเช่นช่วงที่มีผู้ประท้วงด้วยการอดอาหาร ก็มีข้อถกเถียงขึ้นมาว่า การอดอาหารให้ตายเป็นการทำร้ายตัวเองในทางพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นจึงไม่ควรจะอดอาหาร แต่อีกฝ่ายหนึ่งก็บอกว่า การอดอาหารอย่างมีเป้าหมายนั้น เป็นการอดอาหารเพื่อสละชีวิตรักษารธรรมะ ประเด็นนี้ก็เป็นข้อที่ถกเถียงกันอยู่โดยที่ยังไม่มีความชัดเจนในแง่หลักธรรม จึงอยากจะกราบเรียนถามท่านในเรื่องนี้?

ตอบ ประเด็นนี้มีหลายแง่หลายมุม คือหลักการมีอยู่ว่า การสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมนั้นนะดี แต่ที่นี้ในบางกรณี วิธีปฏิบัติ เช่น การอดอาหาร บางทีก็ใช้เป็นเครื่องต่อรองกัน กลายเป็นอุบาย ตลอดจนเป็นวิธีการต่อสู้ คือเรื่องมันอยู่ที่เจตนาด้วยว่า มุ่งอะไรแน่ หมายความว่า แม้แต่ตัวเจตนาเองก็ต้องมีการวิเคราะห์ว่าเป็นการสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมโดยตรงหรือว่าเป็นเครื่องมือต่อรองเท่านั้น เรื่องนี้ก็เลยยากขึ้น ไม่ง่ายที่จะพูดแง่เดียว เรื่องอย่างนี้บางครั้งเราก็ยกความดีให้เป็นแง่ๆไป แต่ไม่ถึงว่าจะบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง เพราะถ้าในกรณีที่ใช้เป็นเครื่องมือต่อรองกัน ไม่ใช่มีเจตนาที่จะสละชีวิตแท้ๆเพื่อเห็นแก่ธรรม มันก็กลายเป็นอุบายไป แล้วที่นี้เราจะไปรู้ได้อย่างไร เราก็เลยต้องดูพฤติกรรมและดูอะไรต่ออะไรหลายอย่าง เมื่อพูดกว้างๆ เราจึงได้แต่หลักการ ว่าหลักการนั้นไม่ผิดพลาดหรอก ถ้าสละชีวิตเพื่อรักษาธรรม แต่ที่นี้ก็ต้องดูว่าเขาทำเพื่อการนั้นจริงไหม เพราะพฤติกรรมอย่างเดียวกัน อาจจะมีเจตนาคนละอย่างก็ได้ หมายถึงก็ต้องวินิจฉัยที่ตัวเจตนาเป็นหลัก

ถาม แล้วถ้าสมมติว่าเขามีเจตนาเพื่อต่อรอง แต่ต่อรองเพื่อให้เกิดเรื่องที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวม เราจะพิจารณากรณีนี้อย่างไร

ตอบ ในกรณีนั้น ก็ดูที่เจตนาอีกแหละ การมีเจตนาเพื่อประโยชน์ส่วนรวม ก็เป็นเจตนาที่ดี แต่ถ้าต่างฝ่าย ต่างก็บอกกันว่า ฉันก็เจตนาดีด้วยกันทั้งนั้น เรื่องก็เลยอยู่ที่ว่าใครจะฉลาดกว่ากัน ใครจะใช้เครื่องมือหรืออุบายที่ฉลาดกว่ากัน เพื่อให้สำเร็จวัตถุประสงค์ของตัว และอุบายนั้นเป็นธรรมหรือไม่ เพราะฉะนั้นเรื่องนี้แง่ที่หนึ่งที่พิจารณาก็คือ เจตนาบริสุทธิ์หรือไม่ นี่แง่หนึ่ง และสองก็คือว่า ใครมีอุบายที่ฉลาดกว่ากันในการทำให้สำเร็จวัตถุประสงค์ของตัวเอง หรือบางทีมันก็ไม่ใช่เป็นความฉลาด แต่เพราะสถานการณ์อำนวย ใครอยู่ในสถานการณ์ที่อำนวย แล้วก็ใช้สถานการณ์นั้นให้เป็นประโยชน์ได้มากที่สุด การใช้อุบายหรือสถานการณ์นั้นเป็นธรรมแก่อีกฝ่ายหนึ่งไหม เปิดโอกาสแก่การใช้สติปัญญาของประชาชนที่จะเข้าถึงความจริงและความเป็นธรรมหรือไม่ หรือเป็นอุบายที่มันบังปัญญาเสีย เพราะฉะนั้น เรื่องราวอย่างนี้เราก็ไม่สามารถตอบได้ทันที เราคงได้แต่พูด

หลักการไว้ให้แล้วก็ให้เขาไปคิดเองด้วย เราต้องให้โอกาสแก่คนทั้งหลาย ที่จะศึกษาพิจารณาด้วยปัญญาของเขาเอง เราจะไม่เป็นผู้ตัดสินโดยตรง แต่เราสามารถให้หลักการ อาตมาคิดว่าเราอยู่ในฐานะนี้มากกว่า เพราะหลายอย่างเราไม่สามารถจะวินิจฉัยได้โดยชัดเจนเด็ดขาด เราจึงทิ้งหลักการไว้ให้คิด แต่ทั้งนี้เรามีเป้าหมายระยะยาว มุ่งที่จะให้คนได้พัฒนากันต่อไป ไม่ใช่ติดอยู่ที่แค่เหตุการณ์แล้วก็ถือว่าเป็นจุดยุติ

การให้โอกาสให้คนได้ใช้ปัญญา ให้เขารู้จักคิดวินิจฉัยเองได้ และพัฒนาปัญญาอยู่เสมอ อันนี้ไม่ใช่หรือที่เป็นหลักการสำคัญอย่างหนึ่งของประชาธิปไตย

ถาม แล้วอย่างกรณีผู้ที่เสียชีวิตในเหตุการณ์ด้วยการต่อสู้ คือรู้สีกว่ากำลังต่อสู้กับสิ่งที่ไม่ชอบธรรม ท่านคิดว่าควรจะวินิจฉัยอย่างไร

ตอบ ถ้าหากรวมๆแล้ว เรื่องนั้นให้เกิดผลดีทำให้เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวม เราก็มักจะใช้วิธียกประโยชน์ให้เขา เพราะในรายละเอียดจริงๆแล้ว เราไม่รู้ชัดหรือว่าคนที่เข้าไปร่วมแล้วเสียชีวิตนั้นด้วยเหตุใดบ้าง มีความคิดจิตใจอย่างไรบ้าง บางคนก็เจตนาดีจริงๆบางคนก็อาจจะไม่ได้มีเจตนาอย่างนั้น ในแง่ปัญญาที่มีความรู้เข้าใจบ้าง ไม่รู้ไม่เข้าใจบ้าง อันนี้เรายกประโยชน์ให้ เพราะเราเอาผลรวมของเหตุการณ์ทั้งหมดว่ามันดี แต่ถ้าจะวิเคราะห์กันให้ละเอียดชัดเจน เพื่อประโยชน์แก่สติปัญญาแล้ว เราจะต้องมีการแยกแยะพิจารณาเป็นแง่ๆไป จะไม่พูดอะไรแบบตัดสินกันง่ายๆ แต่เราก็สามารถสรุปอย่างนี้ว่า เอานะ เพื่อความมุ่งหมายในแง่นี้ เราคงลงท้ายยกประโยชน์ให้

ถาม การสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมะ ที่กระทำไปด้วยความโกรธ คือยอมสู้ตายอย่างนี้ในแง่พุทธศาสนามองอย่างไร

ตอบ ถ้าจะวินิจฉัยกันจริงๆแล้ว พุทธศาสนาวินิจฉัยทุกชั้นเลย ทุกชั้นหมายความว่า เอานะ เจตนาอันดี คือเห็นว่าสิ่งนี้ถูกต้อง ฉันจะทำเพื่อสิ่งนี้ แต่ในขณะที่ทำนั้นก็มีข้อบกพร่องเกิดขึ้น เช่น มีโทสะซึ่งจะทำให้การพิจารณาใช้ปัญญามีจุดอ่อนลงไป เวลาเราวิเคราะห์ เราก็จะบอกว่า การกระทำนี้ดี แต่มีจุดอ่อนตรง

นี่อย่างนี้เป็นต้น เราจะพูดแบบนี้เพื่อประโยชน์ในการพัฒนามนุษย์ทั้งหมด
หลักการก็คือเราจะวิเคราะห์กันเป็นเรื่องๆไป เหมือนอย่างเรื่องที่ว่า เด็ก
คนหนึ่งไปขโมยเงินมาให้แม่ที่ป่วย เพื่อมารักษาแม่ เราจะต้องวิเคราะห์ ไม่ใช่พูดไป
รวมๆ เหมวมที่เดียว หรือพูดแบบตีคลุมว่าดีหรือไม่ดี คือต้องแยกแยะว่า การที่เขา
มีความกตัญญู รักแม่แล้วเสียสละนั้นนะดี แต่การที่ไปลักขโมยนั้นไม่ดี ทำให้การ
แสดงความกตัญญูของเขาตรงนี้มีจุดอ่อนลงไป มีจุดเสียไม่สมบูรณ์ แต่เราไม่ได้ไป
ปฏิเสธความดีของเขาเลย คือท่านเรียกว่าเป็น 'วิภาษชาติ' หมายความว่า ต้องแยก
แยะออกไปให้ชัดเป็นเรื่องๆแล้วมันจะเป็นประโยชน์ในการพัฒนา แม้แต่กับตัว
เด็กผู้นั้นเองด้วย ว่าเรายอมรับความกตัญญูของเธอที่ว่าดีมากทีเดียว เราต้องยก
ย่องสรรเสริญ แต่ว่าเธอต้องพัฒนาตัวเองให้ฉลาดยิ่งขึ้น มีสติปัญญามากขึ้น แล้วก็
พยายามทำโดยที่ว่า ไม่ให้เกิดผลเสียด้านอื่นด้วย เพราะด้านที่เสียนั้นอย่างน้อย
มันก็เป็นข้ออ้างสำหรับคนอื่นที่อาจจะไม่มีเจตนาดีเหมือนอย่างเด็กคนนี้ก็ไม่ได้ แต่
เอาไปเป็นพฤติกรรมสำหรับอ้างว่าทำไปเพราะเสียสละ ดังนั้นเราจึงต้องแยกแยะ
ทั้งเพื่อประโยชน์แก่สังคม และเพื่อประโยชน์แก่ตัวบุคคลผู้นั้นเองด้วย ในการที่
เขาจะได้พัฒนายิ่งขึ้นไปอีก

เวลาที่เรานึกว่าคนๆนั้นเขาทำเพื่อความถูกต้อง เรายอมรับเจตนาตอน
นั้นว่าดี มุ่งหมายเพื่อสิ่งที่ดี จนยอมแม้กระทั่งเสียสละชีวิต เรียกว่าเป็นความดี
อย่างมาก แต่ว่า เรายังไม่ได้พิจารณาจุดอื่นเลย ยังไม่ต้องพูดถึงความโกรธที่แทรก
เข้ามาหกรอก แม้แต่จุดที่เขาว่าถูกต้อง เขาก็ยังอยู่ในขั้นต้องไปพิจารณาอีกที เพราะ
ว่าบุคคลนั้น บางทีเข้าใจสิ่งที่ถูกต้องนั้นโดยไม่มีปัญญาแจ่มชัด บางทีก็โดยยึดถือ
ตามเขาไป ซึ่งเป็นอันตราย ถ้าทำอย่างนี้บ่อยๆ เขาจะถูกชักจูงได้ง่าย ในกรณี
เฉพาะนั้นอาจจะไม่เสียหาย ไม่เป็นไร เพราะพอดีว่าเป็นกรณีที่ดีจริงและถูกต้อง
แต่ในกรณีอื่นๆถ้าเขาไม่ได้ใช้ปัญญาอย่างนี้ เขาอาจจะถูกชักจูงเข้าไปให้ทำสิ่งที่เข้า
ใจว่าถูกต้อง ทั้งๆที่อาจไม่ถูกต้อง เราจะต้องพิจารณาว่าเขาทำด้วยสติปัญญาของ
ตัวเองหรือเปล่า มีความเข้าใจชัดเจนไหม ก็เป็นเรื่องของการพัฒนาคนอย่างที่ว่ามาแล้ว
อย่าทำการวินิจฉัยชนิดที่เป็นการตัดหรือปิดกั้นหนทางของการพัฒนามนุษย์ไปเสีย

ถาม ยังคิดใจตรงประเด็นว่า ในส่วนของจิตของผู้ที่สละชีวิตเพื่อรักษาธรรมะนั้น
ตามหลักธรรมแล้ว ผู้สละชีวิตนั้นจะต้องมีจิตซึ่งมุ่งที่ตัวธรรมะจริง ๆ คือไม่ใช่มุ่งที่
ว่าต้องการเพื่อให้เกิดผลตามทฤษฎีหรือว่าตามมานะของตนเองใช่หรือไม่?

ตอบ โดยหลักการก็แน่นอนว่าต้องอย่างนั้น คือเพื่อธรรม ไม่ใช่เพื่อเห็นแก่ตัว
ในรูปใดรูปแบบหนึ่ง แม้แต่เห็นแก่ชื่อเสียงของตัวเอง มันก็มีจุดต่างพร้อยแล้ว แต่
ก็หมายความว่า มันอาจจะมีส่วนเสียน้อยลงไปตามความเบาของอิทธิพลกิเลส คือ
กิเลสตัวใหญ่ ซึ่งบงการพฤติกรรมมนุษย์ ได้แก่ ตัณหา มานะ ทิฐิ

ตัณหา ก็คือต้องการผลประโยชน์เพื่อตัวเอง ทรัพย์สินบำรุงบำเรอความสุขส่วน
ตัว แล้วก็ตามมา คือต้องการความยิ่งใหญ่ของตัวเอง อยากรู้ได้อ่านาความโดดเด่น
ในอะไรก็ตาม แม้แต่ความมีชื่อเสียงโด่งดัง แล้วก็ทิฐิ คือความยึดถือเอาความ
เห็นของตัวเองไม่ฟังใคร ทั้งสามตัวนี้จะเข้ามาดบงและชักจูง ทำให้มนุษย์หันเห
พฤติกรรมของตนออกไปจากธรรม ที่นี้ถ้าเราจะสละชีพเพื่อเห็นแก่ธรรม มันก็ต้อง
ไม่ใช่ด้วยสามตัวนี้

ถาม แต่บางทีคนก็เข้าใจไปว่า ทิฐิที่ตัวเองยึดถืออันนั้นเป็นสัมมาทิฐิ ก็เลยสละ
ชีวิตตัวเอง

ตอบ นี่แหละ เพราะฉะนั้นเราจึงต้องระวังจุดนี้ด้วย คือว่า จะต้องมีการเตือน
ตัวเองให้ระวังว่า มันเป็นที่ฐิของเรา หรือว่าเป็นความจริงของธรรมชาติกันแน่

ถาม แล้วเราจะมามีวิธีตรวจสอบตัวทิฐินี้ได้อย่างไรบ้าง?

ตอบ เราต้องมองว่าทิฐิเป็นขั้นตอนหนึ่งในการเข้าถึงความจริงของมนุษย์ เรา
พยายามเข้าถึงตัวสัจจะ คือความจริงที่เป็นกลางๆ ที่เป็นธรรมชาติ เป็นสากล ที่นี้
ในขณะที่เราเริ่มหาความจริงหรืออยู่ระหว่างทางของการหาความจริงนั้น เราไปได้
ความรู้ความเข้าใจบางอย่างและเกิดมีข้อสรุปอย่างใดอย่างหนึ่งเข้า ก็มักจะเกิด

ความยึดถือว่าเป็นของตัวขึ้นมา ที่นี้ พอใครไปกระทบสิ่งนี้เข้า มันไม่ใช่กระทบสิ่งที่ยึดถือ แต่มันมากกระทบตัวคน ถึงตอนนี้ก็ทำให้เกิดปัญหา เราจะแยกได้ใหม่ว่า ระหว่างสิ่งที่เรามองเห็นว่าเป็นความจริงกับตัวเรานั้น การกระทบมันกระทบที่ตัวเราหรือมันกระทบที่ตัวความจริง ถ้ากระทบที่ตัวความจริง เราจะยินดีต้อนรับ เพราะเราต้องการเข้าถึงความจริงแท้ใช่ไหม

ธรรมาธิปไตยหรือการยึดธรรมเป็นใหญ่นั้นแหละที่มาแก้เรื่องทิฏฐินี้ได้ คือ ถ้าใจเราอยู่ที่ความจริงแล้ว ความจริงที่เรามองเห็นนี้แหละ จะเป็นตัวช่วยให้เข้าถึงความจริงสมบูรณ์ แต่ถ้าเมื่อไรเราไปยึดเป็นตัวของฉัน เป็นความเห็นของฉัน พอเขาพูดอะไรเกี่ยวกับสิ่งที่เรามองเห็น มันก็มากกระทบที่ตัวเราด้วย สิ่งที่เรามองเห็นนั้นแทนที่จะเป็นตัวช่วยให้เข้าถึงความจริง ก็กลับกลายเป็นอุปสรรคต่อการที่จะเข้าถึงความจริงไปเลย ทำให้เราไม่พัฒนาสู่ก้าวต่อไป เพราะพอกระทบตัวฉัน ฉันก็ทนไม่ได้ ฉันก็เลยกลายเป็นปกป้องสิ่งนั้นไว้ ถึงตอนนี้ความเห็นที่ฉันยึดถือไว้นั้นมันสำคัญยิ่งกว่าความจริงแล้วใช่ไหม นี่คืออุปสรรคใหญ่ของมนุษย์ แล้วทำอย่างไรจะแก้ได้ ท่านจึงบอกว่าจะต้องพยายามฝึกคนให้เป็นธรรมาธิปไตย คือยึดถือธรรมเป็นใหญ่ ก็เพื่อแก้ปัญหานี้

ถาม การเกิดสถานการณ์ซึ่งทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งต้องใช้ความรุนแรงเข้าแก้ปัญหา หรือเข้าตอบได้ด้วยความโกรธหรือเพื่อป้องกันตนเอง พุทธศาสนามองการใช้ความรุนแรงโดยความจำเป็นนี้อย่างไร

ตอบ ในบางกรณีเราอาจจะเห็นใจ แต่ไม่ว่าในกรณีใดก็ตามเราจะวินิจฉัยได้ว่าวิธีการนั้นยังไม่ดีจริง หมายความว่า ถ้าหากว่าคนมีความสามารถจริง เขาก็จะใช้ปัญญาและคุณธรรม ทำให้ไม่ต้องมีความรุนแรง แต่ก็ไม่ใช่คุณธรรมเพียงอย่างเดียวที่จะยับยั้งความรุนแรงได้ มันต้องมีปัญญาด้วย ยิ่งถ้ามีปัญญามาก เขาก็สามารถใช้วิธีคุณธรรมได้มาก คือคนฉลาดจนกระทั่งว่า ไม่ต้องใช้วิธีรุนแรงมาช่วย

เลย เพราะการที่ต้องรุนแรงกันนั้น เนื่องจากคนหาช่องทางอื่นไม่ได้ คนยังไม่ฉลาดพอ ถ้าเรายอมรับความจริงครั้งนี้ได้ โดยไม่คิดว่าอะไรต่ออะไรตัวทำแล้วต้องถูกหมด มันก็จะเป็นทางของการพัฒนามนุษย์ได้ต่อไป เพราะการที่เรายอมรับตัวเองว่า ที่เรารุนแรงนั้น เพราะเราเองยังไม่เก่งจริง ถ้าเรามีความคิดเก่งจริง มีปัญญาจริง เราจะทำได้สำเร็จโดยไม่ต้องใช้วิธีรุนแรง

เพราะฉะนั้น คุณธรรมจึงต้องมากับปัญญา ถ้าไม่มีปัญญาเต็มที่บริบูรณ์ คุณธรรมก็ไปไม่รอดเหมือนกัน คุณธรรมก็ทำให้ได้แต่ยอมเสียสละตัวเองตายไปเลย เหมือนอย่างพระโพธิสัตว์ในตอนที่บำเพ็ญบารมียังไม่บรรลุนิพพาน คือ พระโพธิสัตว์นั้นเราก็ต้องยอมรับลักษณะอย่างหนึ่งว่า ท่านบำเพ็ญความดีอย่างยิ่ง แต่ท่านยังไม่ใช้คนที่สมบูรณ์นะ ท่านยังอยู่ในระหว่างขั้นตอนของการพัฒนาตนเอง ดังนั้นจึงไม่ใช่หมายความว่า การกระทำของพระโพธิสัตว์จะถูกหมด แต่เจตนาของพระโพธิสัตว์นั้นดี คือมีความเสียสละ ส่วนนี้เป็นคุณธรรมเต็มที่ แต่ว่าสิ่งบางอย่างที่ท่านทำไม่ถูก อันนี้เป็นจุดหนึ่งที่คนมักจะมองข้ามไป อย่างพระโพธิสัตว์หลายชาติก็ไปบวชเป็นฤๅษี บำเพ็ญทานได้ผลจนแล้วก็ตาย พอมาถึงพระพุทธเจ้า ท่านบอกว่าที่ไปบำเพ็ญทานจนแค่นั้นมันยังไม่ถูกต้องหรอก พระโพธิสัตว์ท่านพัฒนาตัวของท่านเต็มที่ตอนนั้นท่านไปได้ถึงขั้นนั้น ท่านก็ต้องยอมตายเพื่อรักษาคุณธรรมไว้ โดยไม่ทำวิธีรุนแรง คือยอมสละชีวิตให้เขาไปเลย อันนี้ก็เป็นเรื่องของการเลือกในขั้นที่ยังไม่สมบูรณ์ ก็เอาที่คุณธรรมก่อน ที่นี้ถ้าถึงขั้นที่สมบูรณ์นั้นมันจะต้องมีปัญญามาเป็นตัวช่วยหาทางออกให้คุณธรรมอยู่ได้ และให้ทำสำเร็จด้วยคุณธรรม ไม่อย่างนั้นคุณธรรมก็กลายเป็นเบี้ยต่างไปก็ถูกฝ่ายที่ไม่มีคุณธรรมจัดการหมด คุณธรรมทำให้เราเสียสละเพื่อจุดหมายที่เห็นว่าดี แต่ต้องมีปัญญา ถึงจะรู้ได้ชัดเจนว่าจุดหมายนั้นดีจริง และสามารถบรรลุจุดหมายที่ดีนั้นด้วยวิธีการที่ดีด้วย ถ้าเราใช้ปัญญาพิจารณายอมรับข้อบกพร่องที่ยังมีอยู่ เราก็จะมีการพัฒนามนุษย์กันต่อไป ไม่ต้องหมุ่นเวียนอยู่ในวงจรร้ายที่ซ้ำรอย

ถาม ในช่วงที่เหตุการณ์ต่าง ๆ วนวายหรือแม้แต่ในปัจจุบัน ที่มีจะมีข่าวสาร

มากมายชวนให้ไขว้เขว เราควรจะมึนวิธีคิดหรือทำที่อะไร อย่างไร ต่อการรับฟังสิ่งต่างๆ ที่ผ่านเข้ามา

ตอบ เรื่องนี้อยู่ที่ฝ่ายผู้ทำข่าวกับผู้ฟังทั้งสองฝ่าย คือพูดรวมๆ แล้ว ทั้งสองฝ่ายนี้ต้องมุ่งที่ตัวธรรมที่ตัวความจริง ความถูกต้อง อย่างผู้ทำข่าวนั้น ถ้าเสนอข่าวอะไรต่างๆ โดยมีความรู้สึกไปยึดฝ่ายหนึ่งว่าเราจะเอาอย่างนี้ละนะ เขาจะมีความรู้สึกเลยว่า เขาจะหาทางทำอะไรให้คนเข้าใจตามที่เขายกมาให้เข้าใจ ถึงตอนนี้เขาจะไม่คำนึงถึงตัวความจริงแล้ว จะมุ่งแต่ในแง่ของฝ่ายว่า เราจะให้ฝ่ายของเราชนะ ให้คนเห็นด้วยกับฝ่ายของเราอย่างนี้เท่านั้น เพราะฉะนั้นพฤติกรรมที่แสดงออกมาเป็นข่าว เป็นอะไรก็หันเหหรือเอียงหมดเลย มนุษย์ในสังคมที่ยังพัฒนาไปไม่ถึงที่สุดก็เพราะจุดนี้ คือถึงจุดหนึ่งแล้วก็จะมาติดเรื่องการที่ยึดถือฝักฝ่ายอยู่ แล้วตัวเองก็จะพยายามให้สิ่งที่ตนยึดถือหรือฝ่ายที่ตนยึดถือเป็นฝ่ายที่ถูกต้อง เพราะฉะนั้นการที่จะแสวงหาความจริง หรือการทำให้คนเข้าใจถึงความจริงแท้ๆ นั้นจึงไม่ค่อยมี

ที่นี้ในแง่ของเราผู้ฟังหรือผู้สดับ เราก็ต้องรู้ทันความจริงนี้ว่า คนส่วนใหญ่เป็นอย่างไรที่วันนี้แหละ เพราะฉะนั้นเราต้องรู้และเข้าใจความจริงของชีวิตจิตใจของเขา โดยเราจะไม่ได้ติเตียนเขาละ เราเพียงแต่รู้ให้เท่าทัน และตัวเราเองก็มีหน้าที่ที่จะต้องค้นหาความจริงความถูกต้องที่แท้ไปด้วย อันนี้ก็จะเป็นสติที่จะทำให้เราได้ใช้ปัญญา เรียกว่ามีโยนิโสมนสิการ คือรู้จักทำในใจโดยแยบคาย ไม่ใช่หลงตามไปง่ายๆ กับถ้อยคำที่ฝ่ายใดชักจูง บางทีทั้งสองฝ่ายก็มีทั้งส่วนถูกแล้วก็ส่วนผิดด้วยกันทั้งนั้น ที่นี้แต่ละฝ่ายก็มักจะพยายามให้ฝ่ายหนึ่งผิดแท้ๆ กับอีกฝ่ายหนึ่งถูกแท้ๆ คือจะเอากันร้อยเปอร์เซ็นต์ทั้งสองฝ่าย เพราะฉะนั้นมันก็จะขัดกับตัวความจริง

คนเรามักจะไม่ยอมกัน เพราะต่างก็มีความยึดถือ ตรงนี้แหละคือกิเลสของปุถุชน คือจะยึดถือเอาที่ตัวจะเอา แล้วก็เอียงไปให้เต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ เพราะฉะนั้น คนที่พิจารณาจึงต้องรู้เท่าทันความจริงในธรรมชาติของมนุษย์ข้อนี้ แล้วก็มองเขาด้วยความเห็นใจนะ ไม่ใช่ว่าเราจะต้องไปตำไปว่าอะไรเขา แต่ก็จะต้องหาโอกาสเตือนเขาด้วย ว่าอย่าไปเอาอะไรแต่เพียงแง่เดียว หรือว่ามีเจตนาที่จะหาทางชักจูงให้เป็นว่า อย่างของฉันท่านั้นจึงจะถูกต้อง คือถ้าหากว่าแต่ละฝ่ายมี

การพิจารณาตัวเองบ้าง มันก็จะทำให้มีการปรับปรุง เพราะฉะนั้น เราต้องยอมรับว่ามนุษย์ทั้งหลายมีข้อบกพร่อง มีจุดอ่อนอยู่บ้าง แล้วเราก็ควรจะปรับปรุงพัฒนากันไป ถ้าเรามีความรู้สึกอันนี้อยู่บ้าง เราจะไม่มองแต่ว่าจะเอาชนะกันหรือจะต้องให้อีกฝ่ายหนึ่งผิด หรือเราถูกต้องเต็มบริบูรณ์ แต่เราจะมองขึ้นไปหาสิ่งที่มันสูงกว่านั้นโดยไม่มัวมาติดอยู่แค่สองฝ่ายของคน คือเรามองไปถึงสิ่งที่ดีงามประเสริฐสุดคือตัวธรรม นั่นก็คือ เรามุ่งเข้าหาสิ่งที่เป็นตัวธรรม แล้วเราทั้งสองฝ่ายหรือจะก็ฝ่ายก็ตามก็ช่วยกันเดินทางเข้าสู่สิ่งที่ดีงามสูงส่งหรือสู่ความสมบูรณ์นั้น

ถาม แต่ปุถุชนนั้น มักจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่างๆ โดยถูกครอบงำด้วยอคติทั้ง ๔ (ถ้าเอียงเพราะรัก เกลียด หลง กลัว) เราจะแก้ไขเรื่องอคติทั้ง ๔ ได้อย่างไร

ตอบ ถ้าเป็นปุถุชนก็ต้องเริ่มจากการพัฒนาให้พ้นภาวะของอภัพพาลปุถุชน มาเป็นภิกษุญาณปุถุชน พอเป็นภิกษุญาณปุถุชนแล้ว แม้อคติยังไม่หมดจากใจ แต่จะมีสติที่จะไม่ยอมตามอคตินั้น สามารถที่จะบังคับตัวไม่ให้อยู่ในอำนาจของสิ่งเหล่านี้ หมายความว่า เมื่อมีอะไรเกิดขึ้น เราต้องตรวจสอบตัวเองเสมอ การที่เรารู้ว่าอคติทั้ง ๔ นั้นมีอยู่ในปุถุชนทั่วไป และพื้นฐานของมันมาจากความชอบไม่ชอบ เราก็จะได้เตือนตัวเองให้ตรวจสอบว่า เราจะทำการครั้งนี้นั้น เราตัดสินใจหรือวินิจฉัยไปอย่างมีอคติอยู่หรือเปล่า ถ้าถามตัวเองเสียหน่อยก็ยังดี พออย่างนี้มันก็จะออกมาในแง่พฤติกรรมว่า เราไม่รีบผลุนผลัน หุนหัน ตัดสินวินิจฉัยไปทันที เพราะมันอาจจะพลาดด้วยอคติได้ เราจึงต้องแสวงหาข้อมูลให้ชัดก่อน มันก็จะทำให้เรามีพฤติกรรมในการแสวงหาข้อมูล เช่น เราอาจจะไปปรึกษาไต่ถามคนอื่น ฟังความรู้ ความคิดของเขาก่อน

ถาม สรุปก็คือว่า หนึ่ง ต้องมีสติเตือนตัวเอง แล้วก็มีการสำรวจตนเอง สอง เพื่อให้ได้ผลอย่างนี้ เราก็ต้องมีวิธีการ โดยเราจะรับฟัง และแสวงหาข้อมูลข้อเท็จจริงและความจริงให้มากที่สุดก่อน อันนี้แหละคือธรรมาธิปไตยละ หมายความว่า

จะวินิจฉัยโดยใช้ปัญญาเต็มที่ ที่นี้จะใช้ปัญญาให้เต็มที่ได้อย่างไร ก็ต้องหมายความว่าเราได้พิจารณาข้อมูล ข้อเท็จจริงต่างๆ มากที่สุดอย่างเพียงพอแล้ว เรื่องมันจะโยงกันไปเอง

ถาม ในส่วนของผู้ปกครองนั้นเขาควรจะได้ข้อคิดอะไรบ้างจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

ตอบ ก็พูดได้ในแง่หลักธรรมที่เป็นนามธรรม คือปัญหาของคนนั้น มันเกี่ยวกับการยึดติดในตัวตน บางคนก็มีทิฐิมาก บางคนก็มานะมาก บางคนก็ตัณหามาก ถ้าตัณหามาก เวลาทำอะไรก็เพื่อผลประโยชน์ตัวเองทั้งนั้น เราจะเห็นได้ในนักการเมืองไม่น้อยบางคนทำอะไรได้บ้างเพื่อผลประโยชน์ละก็เอาทั้งนั้น ส่วนบางคนก็มานะมากทำอะไรที่เกี่ยวกับการเสียศักดิ์ศรี เสียอำนาจ ลบหลู่ แล้วจะยอมไม่ได้เลย บางคนก็ทิฐิมาก หมายความว่า ถ้าเป็นทิฐิหรือความเห็นของฉันทละก็ต้องเอาให้ได้ จะยอมไม่ได้เลยเหมือนกัน ก็เลสสามตัวนี้แหละที่คอยบงการมนุษย์ คือตัณหา มานะ ทิฐิ ซึ่งถ้ามองแล้วก็ไม่เฉพาะผู้ปกครองหรอก ทุกๆ คนก็มีปัญหานี้กันทั้งนั้น

ถาม ที่นี้ ทำอย่างไรถึงจะได้ตัวธรรม หรือความจริง ความถูกต้องดีงาม ที่จะ เป็นประโยชน์แก่ประชาชนจริงๆ เราก็ต้องมีสติที่จะสำรวจตัวเอง แล้วก็แก้ไข ไม่ยอมทำตามตัวบงการสามอย่างนี้ ให้สำรวจดูว่าเราจะทำนั้นเป็นไปเพราะตัณหา เพราะมานะหรือเพราะทิฐิหรือเปล่า พอเราเห็นตัวเราชัดขึ้นมา เราก็ยังตัว เราก็แก้ไข อย่าไปทำตาม ที่นี้ในแง่ของคนอื่น เขาก็ต้องสำรวจตนเองด้วย และคนที่มุ่ง ธรรมแท้ๆ ใช้ปัญญาจริงๆ ก็จะช่วยให้เขาได้ด้วย สมมติว่า เขาคณินี่มีมานะแรงอยู่แล้ว คนอื่นที่มีปัญญา ก็ควรจะระวัง อย่าไปแตะที่มานะของเขา ก็ควรจะใช้อริยสัจ ซึ่ง อาจจะช่วยให้การแก้ไขเรื่องนี้ดีขึ้นได้ แต่บางทีด้วยความยึดถือของตัวเองที่จะต้อง เอาอย่างนั้นให้ได้ ก็เลยมีปัญหา หรือฝ่ายหนึ่งมานะแรง ฝ่ายหนึ่งทิฐิแรง แล้วมา เจอกันเข้า ก็เลยหนักไปด้วยกันทั้งสองฝ่าย กลายเป็นปัญหายิ่งขึ้น

ถาม โดยเปรียบเทียบแล้ว ตัวไหนอันตรายที่สุดต่อสังคมส่วนรวม?

ตอบ มันหนักคนละแบบ คือบางคนนั้น เพื่อผลประโยชน์ของตัวเองแล้ว เขา

ทำได้ทุกอย่าง ไม่ว่าจะแย่งชิง เบียดเบียน ช่มเหง ทำร้าย มาฟันใครเท่าไรก็ทำได้ หรือบางคน เพื่ออำนาจความยิ่งใหญ่ ก็ทำได้ทุกอย่างเหมือนกัน คือเพื่อให้ฉันทคง อำนาจอยู่ ใครมาขวางทางที่ทำให้รู้สึกว่าการทำให้เสียความยิ่งใหญ่จะทนไม่ได้เลย เขาก็จะทำได้ทุกอย่างเหมือนกัน อีกพวกหนึ่งคือเพื่ออุดมการณ์ที่เป็นทิฐิของตน แล้วอะไรๆ ก็ทำได้หมด แม้การยอมตาย เช่น อุดมการณ์ชาตินิยม อุดมการณ์คอมมิวนิสต์ หรืออุดมการณ์ยึดถือศาสนา

ถาม ถ้าว่าตามประวัติศาสตร์ของมนุษย์แล้ว ปัญหาของผู้ปกครองในอดีตคือ กษัตริย์นั้น เรื่องของตัณหาและมานะเป็นเรื่องสำคัญ การยกทัพทำสงครามก็ด้วย ตัณหาเพื่อกวาดต้อนเอาทรัพย์สมบัติมากมายไปครอบครอง แย่งชิงกามารมณ์กัน หรือมานะก็เป็นอีกอันหนึ่งที่สำคัญมาก เพราะต้องการความยิ่งใหญ่มาก ต้องการ เป็นมหาราช เป็นราชาธิราช หรือเป็นกษัตริย์ผู้เดียวที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์ อย่างอเล็กซานเดอร์มหาราชก็ต้องการสิ่งนี้มาก คือขอให้ได้พูดว่าตนเองยิ่งใหญ่ ที่สุดเท่านั้น แล้วก็ทำได้ทุกอย่างเลย

ถาม ที่นี้ยุคต่อมา สงครามในหมู่มนุษย์ มักจะเป็นเรื่องทิฐิ เรื่องตัณหา มานะนั้นมักจะเป็นกับบุคคล แต่ก็แผ่อิทธิพลไปถึงหมู่คนด้วย แต่ว่าทิฐินี้มักจะเป็นระหว่างมนุษย์เป็นกลุ่มเป็นหมู่ อย่างที่กำลังเป็นปัญหาของยุคปัจจุบัน และคิดว่า จะต่อไปด้วย ทำให้เกิดสงครามศาสนา สงครามระหว่างค่ายอุดมการณ์ในรูปต่างๆ เรื่องทิฐินี้จึงไม่ใช่เรื่องย่อยเลยเหมือนกัน

ถาม ถ้าเราจะแก้ปัญหาดังนี้ ควรเริ่มจากตรงไหน อย่างพระเจ้าอโศกนั้น เดิม ก็แสวงหาความยิ่งใหญ่มาก แต่ก็ยังกลับใจได้อย่างทันทีทันใด เมื่อเห็นผลที่ตนเอง ก่อจากการทำสงคราม ซึ่งมีผู้คนล้มตายมากมาย ผู้ปกครองอื่นๆ จะมีโอกาสเป็น แบบนี้บ้างไหม?

ตอบ พระเจ้าอโศกนั้นกลับใจก็เพราะประสบสถานการณ์ที่กระทบจิตใจรุนแรงมาก ทำให้พลิกความรู้สึก ก็เหมือนกับคนที่ได้ประสบการณ์อะไรบางอย่างที่พลิกผันชีวิตตน พระเจ้าอโศกก็ได้ประสบการณ์ที่เกิดจากระท้อของพระองค์เอง ที่มีผลมากต่อ

จิตใจ ก็เลยทำให้เปลี่ยนไปเลย ทีนี้ในกรณีทั่วไปเราจะไปมัวหวังอย่างนั้นไม่ได้
มนุษย์เราจะต้องพยายามพัฒนาตนเอง อย่างน้อยก็ให้มีสติ แล้วก็มีการสำรวจตัวเอง
ให้มีความสามารถในการที่จะยับยั้งไม่ยอมตามมัน แต่ที่มนุษย์จะพอทำได้ คือไม่
ยอมตกอยู่ในอำนาจของมัน แล้วก็ยังมีสิ่งที่จะให้ยึดถือ คือยึดถือธรรมเป็นใหญ่ โดย
เอามาเป็นตัวคานไว้ สำหรับมนุษย์ปุถุชนทำได้ในระดับนี้ก็จัดว่าดี

ถาม แล้วในแง่ของการใช้ความรุนแรง ในฐานะที่เมืองไทยเป็นเมืองพุทธ ควรจะ
ได้ข้อคิดอย่างไร ทั้งในส่วนของผู้ปราบ แล้วก็ผู้ถูกรับ?

ตอบ เรื่องนี้ก็อยู่ที่การฝึกฝนในเรื่องคุณธรรม เพราะมนุษย์นั้นมีความพร้อมที่จะ
รุนแรงอยู่ในตัวเองแล้ว บางทีเราก็กำราบกันไว้หรือข่มกันไว้ด้วยวัฒนธรรมประเพณี
หรือด้วยธรรมะที่ยึดถือไว้ เช่น การสั่งสอนกันว่า เราเป็นชาวพุทธนะ จะต้องประพฤติดี
แต่ที่นี้พอมันเข้าไปในเหตุการณ์แล้ว สิ่งที่จะมาช่วยกำกับเหล่านั้นมันหายไป ทั้งผู้
สั่ง ผู้ปราบ ผู้ตอบโต้ ก็ไปตามความรู้สึกที่พุ่งขึ้นมาแทน ในขณะที่สิ่งที่เข้ามา
กำกับจึงกลับเป็นฝ่ายตรงข้าม คือแทนที่จะเป็นคุณธรรม ก็กลับเป็นคณหา มานะ
ทิฐิ มันก็เลยออกมาในรูปอย่างนี้ ถ้าว่าในแง่ของธรรมะ ก็เป็นธรรมดาของ
ธรรมชาตินุษย์อยู่แล้ว มันอยู่ที่ว่าตัวไหนจะเข้ามาบังการพฤติกรรมขนาดไหน
อย่างคอนันต์ คณหา ทิฐิ มานะ เข้ามาบังการหมด ก็นำไปสู่การใช้ความรุนแรง

ถาม ถ้าเราคำนึงถึงจุดมุ่งหมายของธรรมอยู่เสมอกว่า ที่เราทำนี่เพื่อประโยชน์สุข
แก่สังคม เพื่อความดีงามของสังคมไทย เราก็จะมองที่มนุษย์ทั้งหมด ถ้าเราสำนึก
ตระหนักอยู่ในจุดหมายนี้ ก็จะทำให้เราทำอะไรด้วยความรอบคอบมากขึ้น แทนที่
จะไม่คิดอะไรเลย ปล่อยให้ไปตามอารมณ์ที่พุ่งขึ้น ยิ่งมุ่งจะเอาชนะกัน ปัญหาที่จะ
มองถึงประโยชน์ที่แท้จริงก็หายไปเลย กลายเป็นปัญหาที่เอามารับใช้ความคิดที่
สนองคณหา มานะ ทิฐิไป

ถาม โดยสรุปแล้วเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ได้ให้ข้อคิดหรือภาพสะท้อนอะไรของสังคม
ที่เราควรจะต้องหาทางแก้ไข?

ตอบ ภาพสะท้อนก็คือ มันฟ้องว่า เรายังไม่ได้มีความใส่ใจและเข้าใจจริงจังใน
เรื่องของหลักการ และเนื้อหาสาระของประชาธิปไตย เราก็เลยติดกันอยู่แค่รูปแบบ
ที่เห็น พอมีอะไรขึ้นมา ก็ไปติดอยู่กับแค่สิ่งที่เห็นอาการภายนอก ไม่ค่อยมีคนที่จะ
ใฝ่รู้หรือจะศึกษากันจริงจัง พอเหตุการณ์ผ่านไปแล้วก็กลับไปเหมือนอย่างเดิมอีก
หมุนเวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่รู้จักจบ เรียกว่าอีกกันไปเป็นพัก ๆ เพราะไม่มีความคิดของ
ตนเอง จึงขาดหลักวินิจฉัย คืออาจจะมีการพลาด ๆ ประชาธิปไตยต้องเป็นอย่าง
นี้ ๆ พอใครจี้จุดขึ้นมา ก็ตาม ๆ เขาไป

ถาม ทีนี้ ทำอย่างไรจะให้คนมีความรู้ความเข้าใจของตัวเองได้ เราน่าจะเอา
เหตุการณ์รูปธรรมที่เกิดขึ้น มาเป็นจุดกระตุ้นต่อเพื่อไม่ให้มันจบแค่นั้น นำมา
กระตุ้นให้คนได้ศึกษาและสนใจเรื่องประชาธิปไตยที่แท้จริง ที่เป็นด้านเนื้อหาสาระ
กันหน่อย เพราะสังคมของเราขาดตรงนี้มาก ถ้าเราไม่มีอันนี้มาอยู่ในปัญญา เราก็
ตัดสินใจอะไรไม่เป็น ก็ต้องถูกใช้เป็นเครื่องมือ ไม่ของใครก็ของใคร เพราะไม่มีหลัก
ที่จะคิดเอง ประชาธิปไตยคือการให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครอง เมื่อ
จะเป็นผู้ปกครองตนเอง ประชาชนก็ต้องมีคุณภาพ สามารถใช้ปัญญาคิดเอง
เป็น รู้จักวินิจฉัย เพราะถ้าปกครองแบบประชาธิปไตยไม่สำเร็จ มันก็ต้องมีคนมา
บงการแทนอยู่เรื่อยไป

ถาม อย่างไรก็ตาม สิ่งที่เราได้ดูอย่างหนึ่ง ก็คือ เหตุการณ์ที่ผ่านมานั้น อย่าง
น้อย มันก็เป็นเหมือนหนังสือเรียน ที่ให้ความเข้าใจอะไรขึ้นมาบ้างจากภาพที่เห็น
แต่มันอาจจะไม่ชัด หรือบางคนก็อาจจะถึงกับเข้าใจผิดก็ได้ แต่ว่าโดยส่วนรวมของ
สังคม ก็ทำให้ได้ฉลาดขึ้นมาบ้าง แต่เพียงเท่านี้ไม่พอหรอก เพราะมันจะได้ก็แค่
ลักษณะหรืออาการที่ปรากฏ ซึ่งไม่ชัดเจน

ถาม อยากจะให้ข้อสังเกตอีกนิตหนึ่งว่า การเรียกร้องประชาธิปไตยอะไรต่าง ๆ
ที่มีการถกเถียงกันมานั้น โดยมากแล้วคนมากมายที่เข้ามาอยู่กับเรื่องเหล่านี้
ส่วนมากเขาไม่ได้สนใจประชาธิปไตยจริงจัง เวลาเกิดเหตุการณ์ขึ้นมา ก็ฮือกันเข้าไปที่
และเวลาสนใจก็มาติดอยู่แค่รูปแบบ เช่น วิธีการเลือกตั้งตามที่เขาบัญญัติไว้อะไร
ต่าง ๆ เหล่านี้ แต่ตัวสาระเนื้อแท้ของความเป็นประชาธิปไตยนั้น กลับไม่ได้หยิบยก

ขึ้นมากลางแจ้งกันอย่างจริงจัง พอเหตุการณ์ผ่านไป ความสนใจประชาธิปไตยจึง
เจือปนหาย ซึ่งในระยะยาวแล้ว ความสำคัญอยู่ที่อันนี้

เรายอมรับว่าสังคมตะวันตก อย่างอเมริกันนั้นได้ก้าวหน้าในการพัฒนา
ประชาธิปไตยมาก ในแง่หนึ่ง ก็เพราะเขาผ่านประสบการณ์มากมาย เรียกว่าต้องสู้
กันในการเมืองมามากมาย เพื่อจะได้มาซึ่งสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค แต่
สิ่งหนึ่งที่ฝรั่งเล็งเห็นมากด้วยก็คือเรื่อง 'สาระ' อันนี้ อาตมาว่าเป็นข้อเด่นของเขา
อันหนึ่ง คือเขาต้องการรู้ความจริงว่า สาระความเป็นประชาธิปไตยคืออะไรกันแน่
เพราะฉะนั้นในเมื่อมีเหตุการณ์ที่เป็นรูปธรรมเกิดขึ้นมา ถ้าจะให้ดี เราก็น่าจะโยน
ต่อไปหาสิ่งที่เป็นามธรรม ที่เป็นตัวหลักการความคิด ไม่ใช่ติดอยู่แค่รูปธรรมที่
เห็นเป็นเหตุการณ์เด่น ๆ เขกกันไปแล้วก็จบ แล้วก็เลิก แต่ส่วนที่เป็นสาระไม่เคยคิด
กันเลย จนกว่าจะมีเหตุการณ์ที่เป็นรูปธรรมขึ้นมาอีก ก็สนใจกันใหม่

แล้วทีนี้เราต้องมองอีกชั้นหนึ่งด้วยว่า แม้แต่ฝรั่งเองเขาก็ยังมีปัญหา
สาระและหลักการประชาธิปไตยของเขาก็ยังไม่สมบูรณ์ ทั้ง ๆ ที่เขาพัฒนามาถึงขั้นที่
เราเอาเขามาเป็นตัวอย่าง แต่เดี๋ยวนี้เขาเองก็ยังมีปัญหาอยู่ ทำไมเราไม่คิดต่อ ที่จะ
ช่วยกันโดยมองในแง่ของอารยธรรมโลกว่า มนุษย์จะต้องช่วยกันทั้งหมด แต่
นี่กลายเป็นว่า ฝรั่งได้มาแค่นั้น เราก็จะมาทำตามแค่นั้น แทนที่จะคิดต่อไปอีกให้ไกล
คือช่วยกันในแง่ที่เราเป็นเพื่อนมนุษย์ ฝรั่งเป็นเพื่อนมนุษย์กับเรา ช่วยกันคิดเพื่อ
หาจุดสมบูรณ์ โดยจะต้องมองให้กว้างออกไปให้ทั่วโลก ไกลออกไปในอนาคต จน
ให้ถึงความสมบูรณ์ อย่างมาติดอยู่เพียงแค่ว่า ใครผิด ใครถูก ให้ถือว่าเรามีส่วน
บทพร้อมด้วยกันทั้งสองฝ่าย แล้วจะต้องมาช่วยกันพัฒนาดีกว่า

ถาม ถ้าเราจะช่วยกันพัฒนาดังที่ว่าแล้ว อะไรคือหลักใหญ่ที่ทุกฝ่ายควรยึดถือ
เพื่อให้สำเร็จตามที่มุ่งหมายนี้

ตอบ หลักการปกครองหลักใหญ่นั้นมีอยู่แล้ว โดยที่รูปแบบเปลี่ยนแปลงไปได้
เพราะแต่ละยุคสมัย สภาพแวดล้อมไม่เหมือนกัน เราอาจจะต้องเปลี่ยนด้านวิธีการ
แต่หลักการนั้น มักจะใช้ได้ตลอดเวลา นั่นคือ ไม่ว่าจะเป็ใครในสมัยไหนก็ต้อง

เป็นธรรมาธิปไตย ถัดอันนี้เป็นหลักใหญ่

ธรรมาธิปไตยนั้นไม่ใช่ระบบการปกครอง คือบางทีมีความสับสนกัน
เพราะบางคนไปเข้าใจว่าธรรมาธิปไตยก็คือระบบการปกครอง ซึ่งที่จริงแล้วไม่ใช่
เพราะไม่ว่าในการปกครองรูปแบบไหนก็ตาม คุณสมบัติที่ต้องการของมนุษย์ก็คือ
ธรรมาธิปไตย ธรรมาธิปไตยเป็นคุณสมบัติของตัวคน ส่วนประชาธิปไตยเป็นระบบ
การปกครอง เรียกว่าคนละเรื่องกันเลย

ธรรมาธิปไตยนั้นเป็นคุณสมบัติของคนที่จะทำให้เกิดการปกครองที่ดีได้
ไม่ว่าในระบบใด ถ้ากษัตริย์เป็นผู้ปกครองแล้วเป็นธรรมาธิปไตย ก็จะได้การปก
ครองแบบราชาธิปไตยที่ดี หรือถ้าเรามีการปกครองแบบประชาธิปไตย ก็ดีซงให้คน
ที่มีส่วนร่วมในการปกครองคือประชาชนทุกคนเป็นธรรมาธิปไตย จึงจะได้
ประชาธิปไตยที่ดี คือถ้าทุกคนยึดถือความถูกต้อง ความจริง ความดีงามเป็นหลัก
แล้ว ก็มีหวังว่าจะได้การปกครองที่ดี แต่ถ้าประชาชนแต่ละคนนี้ไม่เอาตัวความถูก
ต้องหรือความจริงเป็นหลักเสียแล้ว ก็เสียหลักหมดเลย ปัญหา ก็จะเกิดขึ้นทันที ที่
นี้ปัญหาปัจจุบันก็คือว่า ทำอย่างไรจะให้คนทุกคนเป็นธรรมาธิปไตย หรือคนส่วน
มากเป็นธรรมาธิปไตยก็ได้ เพราะจะให้ทุกคนเป็นธรรมาธิปไตยหมดคงเป็นไปได้
แต่ถ้าคนส่วนใหญ่ที่มาปกครองในแบบประชาธิปไตยนี้เป็นธรรมาธิปไตย
ประชาธิปไตยนั้นก็จะเป็ประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ

มีคำพูดกันมา เป็นของนักปราชญ์ฝรั่งว่า ประชาธิปไตยไม่ใช่การปกครอง
ที่ดีที่สุด แต่เป็นการปกครองที่เลวน้อยที่สุด เราอาจจะพูดต่อว่า ในความเลวที่น้อย
ที่สุดนั้น ประชาธิปไตยจะดีที่สุด เมื่อประชาชนมีคุณภาพมากที่สุด

อาตมาอยากตั้งข้อสังเกตอันหนึ่งขึ้นมาด้วยว่า สังคมมนุษย์นั้น ปัญหา
หลักที่เกิดขึ้นก่อน มักจะเป็นเรื่องของผลประโยชน์ ในยุคที่แล้วมานี้ คนจะมีปัญหา
เกี่ยวกับผลประโยชน์ของตัวเอง เช่นว่า แต่ละคนไม่มีสิทธิ เสรีภาพ หรือมีไม่มาก
เท่าที่ควร หรือไม่เป็นไปตามมาตรฐาน มนุษย์ในสังคมนั้นก็จะดิ้นรนเพื่อสิทธิ เสรีภาพ
ซึ่งรวมไปถึงความเสมอภาคด้วย ซึ่งเป็นเรื่องของแต่ละคนหรือปัจเจกชน อย่างใน
อเมริกาก็ดิ้นรนมากเรื่องนี้ จนกระทั่งเป็นสิทธิปัจเจกชนนิยมไป คือมองไปที่สิทธิ

เสรีภาพส่วนบุคคลของประชาชนแต่ละคน

ต่อมาเมื่อปัญหาเรื่องนี้เบาบางลงไป คล้าย ๆ ว่าแต่ละคนเขาได้รับสิ่งที่ต้องการพอสมควรจนถึงจุดที่ทำได้แล้ว ถึงตอนนี้ปัญหาอื่นก็จะเด่นขึ้นมาแทน คือ ปัญหาเรื่องการแบ่งพวก เผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ สีผิว ศาสนา ลัทธิ อย่างที่เราจะเห็นได้ทั่วไปตอนนี้ ในอเมริกาจะมีปัญหาเรื่องนี้เด่นมาก ถ้าคาดการณ์ภายนอก ก็มองไม่เห็นว่าจะลดลงด้วย ในสังคมอื่นๆ ก็เหมือนกัน บางสังคมมีปัญหาขึ้นมา แต่ไหนแต่ไรแล้ว และยิ่งถ้าหากได้ประชาธิปไตยไปแล้วปัญหานี้ก็จะยิ่งเด่นมากต่อไปโลกจะยุ่งด้วยปัญหาดังกล่าว ในประเทศเดียวกันก็จะรบกวนด้วยเรื่องเผ่าไหน ผิวดำไหน ศาสนาไหน มนุษย์จะพัฒนาได้พ้นความแบ่งแยกอันนี้หรือไม่ นี่คือตัวปัญหาที่ถือว่าเป็นปัญหาของอารยธรรมมนุษย์ทีเดียว ก็เลยอยากเน้นจุดนี้ว่า เราอย่าคิดกันแค่นี้เลย เราควรมองต่อไปที่จะแก้ปัญหามนุษย์ให้สำเร็จจริงๆ ไม่ใช่แก้กันอย่างขอไปที เพราะว่ามันไม่ได้มีแค่นี้หรอก ปัญหาที่ว่ามันจะเด่นขึ้นมาเรื่อย เมื่อเราเดินทางกันต่อไป แล้วเราจะแก้ไขได้อย่างไร มนุษย์มีความต้องการพัฒนาเพียงพอหรือไม่ที่จะแก้ปัญหเหล่านี้

ถาม คำถามสุดท้าย จึงอยากจะกราบเรียนถามว่า เมื่อมองทบทวนอดีตและมองต่อไปสู่นาคคข้างหน้าแล้ว อะไรคือเรื่องสำคัญหลักที่ควรจะต้องช่วยกันคิดให้มากที่สุด

ตอบ เรื่องหนึ่งก็คือการปลูกฝังให้ทุกคนหรือคนส่วนใหญ่เป็นประชาธิปไตย ฝังไฟที่ตัวธรรม ความจริง ความถูกต้องดีงาม ปลูกฝังกันตั้งแต่เด็ก จนให้เป็นนิสัยของจิต ซึ่งจะช่วยให้คนเราข้ามพ้นความยึดติดในตัวคนได้ แม้มันจะต้องฝืนใจบ้าง จะต้องเจ็บบ้าง แต่มันก็ยังมีทางไป เรื่องนี้ต้องย้ำไว้ เพราะขณะนี้สังคมของเราไม่มีลักษณะนี้เลย มันก็เลยมาตันอยู่ที่ตัวคนของแต่ละคน

ในสังคมตะวันตกนั้น เท่าที่อาตมาสังเกตดู เห็นว่าเขาปลูกฝังเรื่องการยึดถือความจริง ความถูกต้องได้บ้างไม่น้อย เมื่อเข้าที่ประชุมหรือมีการถกเถียงอะไรกันทุกคนก็เสียงกันได้หมดบางทีเสียงกันหน้าดำ แล้วก็มีคนเจ็บปวดเหมือนกัน ไม่ใช่เขาไม่เจ็บปวดจากการถกเถียง เพราะฝรั่งก็มีทฤษฎี มีความน้อยอกน้อยใจ แต่

เพราะเขามีความยึดถือร่วมกันที่ใฝ่รู้อยากเข้าถึงตัวความจริงหรือเข้าถึงธรรมมากกว่า เพราะเขาถือเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่และสำคัญมาก ดังนั้นถ้าจะต้องเจ็บปวดบ้างก็ช่างมัน เพราะตัวก็อยากจะได้สิ่งที่ถูกต้องเป็นความจริงเช่นเดียวกัน ดังนั้นเขาก็เลยไปสู่อุดมคติและได้ผลดีของประชาธิปไตย เราก็ควรปลูกฝังเรื่องนี้ให้มาก ให้เกิดการใฝ่หาความจริง เพราะมันจะเป็นฐานของประชาธิปไตย ถ้าประชาธิปไตยไม่มีสิ่งนี้เป็นฐาน ก็คงพัฒนาได้ยาก เพราะค้นหาที่จะเห็นแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวมาเป็นที่ต้องการความยิ่งใหญ่โดดเด่น และทฤษฎี ความยึดถือในความเห็นของตนเหล่านี้จะมาอุปสรรคขวางกั้นไม่ให้เราเข้าถึงจุดหมายที่ต้องการได้

ทีนี้ เวลาที่เราปลูกฝังอะไร เรามักจะเน้นไปที่รูปแบบมากกว่านึกถึงสาระ เช่น รูปแบบการฝึกประชาธิปไตย ก็ไปจัดระบบในระดับพฤติกรรม ขาดระดับจิตใจ และระดับปัญญา ก็เลยได้ของที่ไม่แท้จริงและไม่มั่นคง แล้วเด็กก็พัฒนาไม่ได้ การฝึกฝนที่ดีนั้น เราจะต้องให้เขาสามารถพัฒนาต่อไปได้เองด้วย เพราะเด็กจะต้องไปอยู่ในสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงต่อไป เขาจะต้องมีปัญญาที่สามารถปรับรูปแบบประชาธิปไตยต่อไปได้ด้วย ไม่ใช่มีอยู่เพียงแค่ความเคยชินในระดับพฤติกรรม ซึ่งก็ไม่ใช่ไม่มีประโยชน์ มันได้ประโยชน์มากในระดับที่หนึ่ง เพราะเราจะฝึกคนนั้นก็ต้องใช้ระดับพฤติกรรมเป็นพื้นฐาน ทำให้เคยชินเป็นวิถีชีวิตของเขาเลย เช่น มีเรื่องอะไรก็จะนำมาประชุมปรึกษาหารือ หรือนำมาวินิจฉัยด้วยเสียงส่วนรวม คือฝึกพฤติกรรมให้เคยชินจนกระทั่งเป็นวิถีชีวิตของเขา ซึ่งจะเป็นพื้นฐานของประชาธิปไตยได้ แต่เราจะต้องไม่พอเพียงแค่นี้ เราจะต้องให้เขามีสภาพจิตที่เข้ากับพฤติกรรมนั้นด้วย เช่น ความพึงพอใจและความรู้สึกรับผิดชอบที่สอดคล้องกลมกลืนกับพฤติกรรม โดยเฉพาะมีปัญญาที่รู้และเข้าใจหลักการ เหตุผล ว่าทำไมเราถึงทำอย่างนี้ มันมีผลดีอย่างไร มีความใฝ่รู้ความจริงและไฟที่จะเข้าถึงตัวธรรมที่มีกำลังแรงเพียงพอที่จะทำให้เขาพ้นจากอำนาจครอบงำของตัณหา มานะ และทฤษฎีแล้วเขาก็จะสามารถพัฒนาประชาธิปไตยต่อไปได้ ไม่ไปติดอยู่แค่รูปแบบเท่านั้น หรือได้แค่เอารูปแบบมาต่อเล่นหลอกกัน